

Nagy Ágoston

Kisfaludy Sándor 1809-es *Hazafiúi Szózatának* recepciója és használatai

Vörös Károly szavaival élve a francia háborúk időszakában az egyén – és tehetjük hozzá: a közösségek – számára a „világ kitágult”, „a reguláris katonaság, majd az inszurrekció is hatalmas tömegeket von be hosszabb-rövidebb katonai szolgálatba; a társadalom egyre jelentősebb rétegei közvetlenül is érdekeltté válnak a háborúban: résztvevőkként vagy résztvevők hozzátartozóiként, haszonélvezőkként vagy áldozatokként”. Ez összekapcsolódott azzal az információ-történeti változással, hogy az „egyénre zúduló információ és impresszió mennyiség[e]” az európai fősodortól elzárt Magyarországon is hirtelen megnövekedett, áramlása meggyorsult, az irodalmi termelés gyors ütemben kibővült, s ezen belül az „irodalom alatti irodalom” előállítása is kitágult.¹ Általában véve a francia háborúk, de különösen azokba a magyarországi nemességet vagyonánál és személyénél fogva tömegesen bevonó inszurrekciók (de)mobilizációja, működése az alfabetizáció lassú térhódításának, a „nyomatás második forradalmának”,² illetve az

¹ Vörös Károly, *Kisfaludy Sándor világa = Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 18(1986), Veszprém, 1987, 447–450, 448.

² E nagyobb médiatörténeti korszakhoz lásd: BARBIER, Frédéric, LAVENIR, Catherine Bertho, *A média története, Diderot-tól az internetig*, ford. Balázs Péter, Bp., Osiris, 2004, 23–131; az 1790–1820 közötti szűkebb időszakra nézve: 65–85. A szerzőpáros szerint Európában a nyomtatvány ebben a korban vált valóban tömeges propagandaeszközzé, egyúttal a nemzetépítés és a nemzettudat legfontosabb médiumává. Hozzátehetjük, hogy e változások egyik kiemelt terepét és katalizátorát a forradalmi és a napóleoni háborúk jelentették, ahol a tömeges mozgósítás, illetve ezen belül a korábban a katonáskodástól intakt alfabetizált közép rétegek meggyőzésének és bevonásának igénye az állam részéről (mindenekelőtt az új típusú honvédelmi intézményen, az 1808-as osztrák, illetve az 1813-as porosz *Landwehren* keresztül) összekapcsolódott a különféle alkalmi nyomtatványok számának és jelentőségének növekedésével. Német nyelvterületen, Ausztriában és Poroszországban, a cenzúra hagyományos passzív eszköze mellett erre az időszakra esnek az államilag irányított aktív sajtópolitika kezdetei, melynek keretei között a – részben német nacionalista – értelmiség részéről kimunkált patrióta-nemzeti ideológia különféle nyomtatványokon keresztül történő disszeminációját a kormányzatok a franciaellenes mobilizáció sikere érdekében ideig-óráig nemcsak megtűrték, de irányították és támogatták is. Ld. BLEYER, Alexandra, *Auf gegen Napoleon! Mythos Volkskriege*, Darmstadt, Primus, 2013, 148–186; PIERETH, Wolfgang, *Propaganda im 19. Jahrhundert, Die Anfänge aktiver staatlicher Pressepolitik in Deutschland (1800–1871) = Propa-*

„olvasás forradalmának”³ következményeképp már jelentős mértékben mediatisztált formában zajlottak, hagyományos és új nyomtatványtípusok széles körű igénybevételével. A „klasszikus” századforduló francia háborúi során fegyverbe szólított négy inszurrekció (1797, 1800, 1805, 1809)⁴ különféle medialitású és műfajú propagandatermékek sokaságát termelte ki.⁵ A hivatalos és félhivatalos, illetve nem hivatalos, rendileg szegmentált propagandatevékenység részeként a felkeléssel kapcsolatban megjelent nyomtatványok jelentős része a szűkebben vett alkalmiság értelmében a katonai (de)mobilizáció vármegyei szertartásrendjének és konkrét ünnepélyes-rituális társadalmi gyakorlataihoz (mint a szemlék és eskük, zászlószentelők, fogadó és jutalmazási-kitüntetési ceremóniák),⁶ illetve

ganda, Meinungskampf, Verführung und politische Sinnstiftung 1789–1989, Daniel, Ute, Siemann, Wolfram, Frankfurt am M., Fischer, 1994, 21–43.

³ Ez a kulturális változás mindenekelőtt a könyv és az irodalom funkcióváltozásában, a nyomtatás médiuma által elért társadalmi rétegek körének kibővülésében és az olvasás új módjának, az ún. extenzív olvasásnak a térhódításában ragadható meg. WITTMANN, Reinhard, *Az olvasás forradalma a 18. század végén? = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Cavallo, Guglielmo, Chartier, Roger, Bp., Balassi, 2000, 321–347.

⁴ Az intézménnyel s annak 1809-es szereplésével kapcsolatos gazdag szakirodalomból mindenekelőtt ld.: GÖMÖRY Gusztáv, *Az 1809-ik évi magyar nemesi fölkelés = Hadtörténelmi Közlemények*, 2(1889), 79–100, 233–243, 484–501; R[UGONFALVI] KISS István, *Az utolsó nemesi felkelés története = Az utolsó nemesi felkelés századik évfordulója emlékére*, szerk. R. Kiss István, Bp., Benkő, 1909; DOMANOVSKY Sándor, *József nádor élete*, I/2, Bp., MTT, 1944, 215–307. Megyei levéltári fókusszal (Veszprém, Fejér): VERESS D. Csaba, *Napóleon hadai Magyarországon*, Bp., Zrínyi, 1987 és VIZI László Tamás, „Kövesd példájokat vitéz eleidnek...”, *A magyar nemesi felkelés a francia háborúk időszakában, különös tekintettel Székesfehérvár és Fejér vármegye inszurrekciós szerepére*, Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2014.

⁵ Átfogóan: CSÁSZÁR Elemér, *Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban* = R. Kiss szerk. 1909, i. m. 297–338. A nemesi felkelések költészete alapvetően a „rendi költészet” nagy 18. századi hagyományába illeszkedett: VADERNA Gábor, *Mit hagyományozott a 18. századi költészet a 19. századra? = Irodalomtörténet*, 94(2013), 467–501, 471–476. Az inszurrekciók költészetét illetően: WEBER, Arthur, *Zur politischen Lyrik des Kriegesjahres 1809 = Ungarische Rundschau*, 4(1915), 215–246; PORKOLÁB Tibor, „Ode ad Hungaros”, *Az 1797. évi magyar nemesi felkelés költészetéről = Szín – játék – költészet, Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére*, szerk. Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna, Bp., Nagyvárad, Partium Kiadó, Protea Egyesület, reciti, 2013, 73–81; PORKOLÁB Tibor, *Szemponatok a francia háborúk inszurrekciós költészetének textológiai és filológiai vizsgálatához = Textológia, filológia, értelmezés, Klasszikus magyar irodalom*, szerk. Czifra Mariann, Szilágyi Márton, Debrecen, DEK, 191–215. Az inszurrekciók költészetéhez mindenekelőtt: MEDGYESY S. Róbert, „Akkor jöhett és örvendhett, hogy Insurgeáltál!”, *A Napóleon elleni magyar nemesi felkelések indulói, énekei kéziratok gyűjteményekben (1790–1825) = Franciák Magyarországon*, II, szerk. Bana József, Katona Csaba, Bp., Győr, GyMJVL, MOL, Mediawave Közalapítvány, 2012, 123–165.

⁶ A kései rendiség korának alkalmi költészetéhez és ennek a reprezentatív nyilvánosság társadalmi-kulturális gyakorlataiban betöltött szerepéhez ld.: VADERNA Gábor, *A költészet születése, A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*, Bp., L'Harmattan, 2017.

az alakulatok mindennapjaihoz kapcsolódott.⁷ Más részük azonban általánosabb üzenetet hordozott, és az előbbieknél jóval szélesebb kört, a felkelés által potenciálisan érintett nemesség kollektívumát igyekezett megszólítani alapvetően az eredetközösségi narratíva keretei között felfogott nemzetképzés és az alkotmányos patriotizmus ehhez illeszkedő beszédmódja jegyében.⁸

Az Ausztria által 1809. április 10-ével megindított ötödik koalíciós háború kitörése nyomán mozgósított utolsó inszurrekció kivételessége a korábbiakhoz képest nem csupán abban ragadható meg,⁹ hogy bevetésre került francia és szövetséges seregekkel szemben. A felkelés kereteit, melyeket e rendi honvédelmi intézmény hagyományaihoz híven esetileg szabályoztak, az 1808 őszi tartott diétán rakták le.¹⁰ Az 1808:2. tc. egyaránt erősítette az intézmény nemesi és nemzeti jellegét. Egyfelől a nemesség famíliánkénti személyes felkelési kötelezettségéről rendelkezett, megszigorítva a helyettesállítás lehetőségét és az ez alól törvényes okokból felmentettek körét. Másfelől hangsúlyozta a nádor fővezérlete alatt álló felkelés mint nemesi-nemzeti intézmény különállását, melynek szolgálati-vezényleti nyelvét a magyart tette. 1809 tavaszán ennek szellemében az egyes megyék nemesi társadalmak demográfiai összetételéhez igazodva, de lehetőség szerint valóban zömében nemesekből igyekeztek kiállítani lovas és gyalogos felkelő alakulataikat. Az 'una eademque libertas' fikcióján alapuló, közjogi jellegű nemesi egyenlőség gondolat és a progresszív jövedelmi kulcsokban, illetve az országos és megyei kasszában megtettesülő rendi szolidaritástudat egy nyelvileg is nemzetiesülő intézmény keretei között egyfajta rendileg exkluzív, alapvetően a nemesi nemzet mint politikai közösség tagjaira kiterjedő „általános” hadkötelezettséget teremtett. Ezek a sajátosságok a propagandára nézve is lényeges következményekkel jártak. A nemesi felkeléssel (és kisebb részben az 1808-ban a szabad királyi és bányavárosok számára törvényileg kötelezővé tett polgárőrségekkel) kapcsolatos széles körű mozgósítás és az ezekre irányuló propaganda tágabb kontextusát az Osztrák Császárságban végrehajtott haderőreform (mindenekelőtt a tartalékosrendszer bevezetése és a 'Landwehr' felállítás 1808-ban),¹¹ illetve az 1809-es háborút előkészítő-kísérő igen kiterjedt, közpon-

⁷ PORKOLÁB 2014, i. m. 212.

⁸ Vö. VADERNA GÁBOR, *A bárdköltészet lehetőségei, Berzsenyi Dániel 1803-as költeményei = Irodalomtörténeti Közlemények*, 119(2015), 721–768, 755–756.

⁹ A jelenség társadalomtörténeti háttérének gondolatébresztő vázlatát ld.: VÖRÖS KÁROLY, *A magyar nemesi felkelés a napóleoni háborúk korában = A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve VII*, Salgótarján, 1981, 93–101, 98.

¹⁰ Ehhez a vonatkozó törvények, közjogi hagyományok és politikai viták ismertetésével részletesen ld.: POÓR JÁNOS, *Adók, katonák, országgyűlések 1796–1811/12*, Bp., Universitas, 2003, 162–194.

¹¹ A reguláris hadsereg reformja felett Károly főherceg bábáskodott: VON ANGELI, MORIZ, *Erzherzog Carl von Österreich als Feldherr und Heeresorganisator*, IV, *Im Kriege von 1809*, Wien, Braumüller, 1897; CRISTE, OSKAR, *Erzherzog Carl von Österreich, Ein Lebensbild im Auftrage seiner Enkel, der Herren Erzherzoge Friedrich und Eugen*, II–III, Wien, Leipzig, C. W. Stern, 1912; újabb: RAUCHENSTEINER, MANFRIED, *Kaiser Franz und Erzherzog Karl, Dynastie und Heerwesen*

tilag támogatott-kontrollált – illetve spontán – propagandatevékenység jelentette,¹² melynek háttérében a „népi-nemzeti háború” ’Volks- vagy Nationalkrieg’ gondolata állt.¹³

Bár az utolsó nemesi felkelés során számtalan különféle műfajú és formátumú hivatalos, félhivatalos és nem hivatalos propagandanyomtatvány jelent meg, ám az ezek elterjedésével, egyéni és közösségi használatával, recepciójával kapcsolatban szóba jöhető források igencsak szétszórta és kis számban állnak rendelkezésre. Ehhez képest Kisfaludy Sándor – 1809-ben zalai inszurgens őrnagy, József főherceg egyik szárnysegédje – *Hazafiúi Szózat a’ Magyar Nemességhez* című, nádori megbízásra készült terjedelmes félhivatalos röpirata¹⁴ (mely Schedius Lajos tolmácsolásában *Patriotische Worte an Ungarns Adel* címmel egyúttal németül is megjelent)¹⁵ recepciójának, használatainak történetét illetően valóságos forrásbőséggel állunk szemben. Ebben egyszerre számos ok játszhatott közre.

*in Österreich 1796–1809, Wien, Vlg. für Geschichte und Politik, 1972. A ’Landwehr’ ügyét János főherceg karolta fel, részletesen ld.: ZEHETBAUER, Ernst, *Die Landwehr und der Krieg von 1809, Österreichs Milizexperiment zwischen Altem Reich und moderner Nationsbildung*, Hamburg, Tradition, 2017.*

¹² Mindenekelőtt ld.: LANGSAM, Walter Consuelo, *The Napoleonic Wars and German Nationalism in Austria*, New York, Columbia U. P., 1930; HAMMER, Helmut, *Oesterreichs Propaganda zum Feldzug 1809, Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Propaganda*, München, Zeitungswissenschaftliche Vereinigung, 1935; RÖSSLER, Helmut, *Österreichs Kampf um Deutschlands Befreiung, Die deutsche Politik der nationalen Führer Österreichs 1805–1815*, I–II, Hamburg, Hanseatische Verlagsanstalt, 1940², I, 303–546, II, 7–88; REDL, Elisabeth, *Flugblätter und Flugschriften gegen Napoleon, Ein Beitrag zur österreichischen Propaganda 1805–1809*, Doktorarbeit [kézirat], Wien, Universität Wien, 1971; BLEYER, Alexandra, „...man dachte diesen Krieg zu einem Volks- und Meinungskriege zu erheben!”, *Die österreichische Propaganda zum „Nationalkrieg” von 1809*, Doktorarbeit, [kézirat], Klagenfurt, Alpen-Adria Universität, 2013; HAGEMANN, Karen, „Be Proud and Firm, Citizens of Austria!”, *Patriotism and Masculinity in Texts of the „Political Romantics” written during Austria’s Anti-Napoleonic Wars*, *German Studies Review*, 2006, 1, 41–62.

¹³ RINK, Martin, *Preußisch-deutsche Konzeptionen zum »Volkskrieg« im Zeitalter Napoleons = Reform – Reorganisation – Transformation, Zum Wandel in deutschen Streitkräften von den preußischen Heeresreformen bis zur Transformation der Bundeswehr*, hrsg. Karl-Heinz Lutz, Martin Rink, Marcus von Salisch, München, R. Oldenbourg, 2010, 65–87; RINK, Martin, *Idee und Wirklichkeit einer deutschen Guerilla, Der österreichische Krieg 1809 und der „Volkskrieg” in Deutschland = Österreichische Militärische Zeitschrift*, 2010, 5. <https://www.oemz-online.at/pages/viewpage.action?pageId=10357306> (Letöltve: 2019. 08. 15.); LANGEWIESCHE, Dieter, *Imperium – Nation – Volkskrieg, „1813” in der europäischen Geschichte = Die Völkerschlacht bei Leipzig: Verläufe, Folgen, Bedeutungen: 1813–1913–2013*, hrsg. Martin Hofbauer, Martin Rink, Berlin, De Gruyter–Oldenbourg, 2017, 25–43.

¹⁴ [KISFALUDY Sándor], *Hazafiúi Szózat a’ Magyar Nemességhez*, Pest, Hartleben, 1809 (a továbbiakban: HSz).

¹⁵ [KISFALUDY Sándor], *Patriotische Worte an Ungarns Adel*, ford. [Schedius Lajos], Pest, Hartleben, 1809 (a továbbiakban: PW).

Egyrészt a korabeli brosúrák, röpiratok és röplapok tömegéből Kisfaludy munkája 120 lapos terjedelmével és színvonalával is kitűnt. Nemcsak a 'personalis' felkelési kötelezettség teljesítésére buzdított, de a mozgósítás szűken vett alkalmiságán túlmutatva, többek között magyar (és német) nyelven egy átfogó narratívát adott a nemesi nemzet hadtörténetként elgondolt történetéről.¹⁶ A mű történeti részei a szakirodalom korábbi állításaival ellentétben ugyan nem Kisfaludy önálló historiográfiai produktumai, hanem jelentős részben Keresztury József udvari ágens magyar hadszervezetről írott latin jogtörténeti értekezése bizonyos részeinek fordításaiból készített kompilációk,¹⁷ ez azonban nem változtat a tényen, hogy a nagy példányszámban megjelent röpirat a politikai nemzet tagjainak (azaz mindenekelőtt a nemességnek) szóló magyar nyelvű 'popular history' mérföldkövének számít.¹⁸

Másrészt a nyomtatvány anyagi jellemzőit és a publikálás körülményeit tekintve nagy példányszámban (feltehetőleg 3000 magyar és néhány száz német példányban),¹⁹ a központi helyen üzlettel rendelkező, újíto kedvű Konrad Adolf

¹⁶ Ennek alapját Kisfaludy következő megjegyzése képezi: „[H]a két három időpontot kivesszünk, melyben az elpuhult Magyar mintegy magából és nemzeti természetéből kivetkezett [...] – A Magyar Nemzetnek politikai existenciája nem volt egyéb, hanem egymást nyomban követő háborúk és győzelmek.” HSz, 52.

¹⁷ KERESZTURY József, *De veteri instituto rei militaris Hungaricae ac spetiatim de insurrectione nobilium*, Vindobonae, Josephi de Kurzbek, 1790, I–II. Ennek bizonyítását itt mellőzném, a kérdéssel a röpirat transztextualitását vizsgáló készülő tanulmányomban részletesen foglalkozom.

¹⁸ Jelentőségét Fenyő István is mindenekelőtt abban látta, hogy Kisfaludy „[a]z első magyar nyelvű népszerű történelmi eszmefuttatást nyújtja, mely nagy példányszámban terjed, s agitatív hangjánál fogva is alkalmas arra, hogy még a közömbösebben is érdeklődést keltsen az elmúlt idők iránt”. FENYŐ István, *Kisfaludy Sándor*; Bp., Akadémiai, 1961, 270–271. A 'popular history' fogalmához lásd: BERGER, Stefan, MELMAN, Billie, LORENZ, Chris, *Introduction = Popularizing National Pasts, 1800 to the Present*, eds. Berger, Stefan, Melman, Billie, Lorenz, Chris, New York, London, Routledge, 2012, 1–33.

¹⁹ Erre, illetve a nyomtatással kapcsolatos szerzői intenciókra Kisfaludynak az Egyetemi Nyomda számára a nyomtatvány paramétereit pontosan meghatározó leveléből következtethetünk. Mivel magukon a nyomtatványokon nem szerepel semmiféle utalás az Egyetemi Nyomdára nézve, ám azok mégis megfelelnek a szerzői igényeknek, feltételezhetjük, hogy bár azokat Hartleben Pest kiadási hellyel adta ki, ám mégis Sággy Ferencnél nyomtatták őket (ezt valószínűsítette Mátray Gábor könyvtáros is, ld. később). Kisfaludy Sándor Sággy Ferencnek, Sümeg, 1809. február 26. = GÁRDONYI Albert, *Kisfaludy Sándor és az insurrectio = Irodalomtörténeti Közlemények*, 37(1927), 91–96, 92–93. A kiadvány finanszírozásának háttere bizonytalan (ti. hogy végül kinek a kontójára és ki rendelte meg a nyomtatást), ám ezzel a kérdéssel e helyütt részletesen nem foglalkozhatok. E levél szerint amúgy a szerző saját költségén kívánta kinyomtatni művét, gróf Beckers levelei viszont arról tanúskodnak, hogy a nyomtatást ő kívánta intézni. Úgy vélem, jelen esetben nem tehetünk többet, mint hogy elfogadjuk Gálos Rezső álláspontját, azaz hogy a kötetet „a nádor hivatalos költségén [nyomtatták ki], de olyanformán, hogy az egész összeget Kisfaludy kezéhez fizették ki”. GÁLOS Rezső, *Húsz év története Kisfaludy Sándor életéből = Kisfaludy Sándor hátrahagyott munkái*, kiad. Gálos Rezső, Győr, Kisfaludy Irodalmi Kör, 1931, 1–62, 53.

Hartleben pesti kiadónál²⁰ – igen nagy valószínűséggel az Egyetemi Nyomdában nyomtatva²¹ és így talán annak kiterjedt bizományosi hálózatát is igénybe véve²² – és megfelelő pillanatban, tehát körülbelül a háború kezdetére időzítve (1809 kora tavaszán, valószínűleg április legelején) jelent meg. A könyv eladhatóságát és olvasását befolyásoló materiális tulajdonságait illetően a propagandairódlalom java részét kitevő efemeridákhoz képest tartós és a klasszikus tipográfiák egyszerűségét idéző ízléses darabról volt szó, ami elsősorban a szerző mint közvetlen nyomdai megrendelő igényeit tükrözte.²³ A magyar és német kiadások párhuzamos megjelenése szintén hozzájárult a kis kötet hozzáférhetőségéhez. A brosúrát továbbá a kor sajtóviszonyaihoz mérten élénk hirdetési hadjárat is kísérte a korabeli hírlapokban, amit valószínűleg maga Hartleben intézett.²⁴

²⁰ Hartleben üzlethelyisége a Váci utcában volt. A mainzi német kiadó, aki Bécsben sajátította el a mesterséget, először magyar kiadványokkal próbálta lábát megvetni a magyarországi könyvpiacra, később már túlnyomórészt német könyveket adott ki. Az 1809-es háború idején Kisfaludy munkájának két kiadása mellett ő jelentette meg németül és magyarul az inszurgensek számára készített katonai szabályzatokat és a polgárőröknek szánt német szabályzatot, de egyéb háborúval, hadviseléssel kapcsolatos magyar nyelvű kiadványok is a nevéhez köthetők (mint Szekér Joakim Aloysius és Szalárdi Jakkó László hadtudományi fordításai). Tevékenységéhez lásd: SENNOWITZ Adolf, *A két Hartleben, Konrád Adolf és unokaöccse Adolf Budán és Pesten 1802–1870 = Magyar könyvkereskedők évkönyve 1895*, Bp., Magyar Könyvkereskedők Egylete, 1896, 5–28 (Sennowitz nyilvánvalóan tévedett, amikor azt állította, hogy egyetlen német nyelvű kiadás sem jelent meg 1804 és 1813 között); GÁRDONYI Albert, *Régi pesti könyvkereskedők*, Bp., MNM Országos Széchényi Könyvtára, 1930, 79–84. A magyar nyelvű regulamentumok szövegéhez: *A Magyar Királyi Nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai*, kiad. Lázár Balázs, s. 1., Nap, 2009. Könyvészeti adataikhoz: PÁSZTI László, *Hadi tikkelyek, tábori utasítások és a többiek...*, *Magyar hadtudományi munkák bibliográfiája, 1790–1849 = Hadtörténelmi Közlemények*, 120(2007), 1005–1082, 1006–1007, 26–30. sz., 32–35. sz., 40–41. sz., 43., 45–46. sz., a polgárőrségnek szóló hasonló kiadvány: 38. sz.

²¹ Lásd később.

²² J. HALÁSZ Margit, *Az egyetemi nyomda és könyvbizományosai a 19. század első felében = Manufaktúrák Magyarországon II, Industria et Societas 1, Manufaktúrák és kora tőkés ipari kisvállalkozások*, Sátoraljaújhely, 1991. október 3–4., szerk. Németh Györgyi, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, ME Történettudományi Tanszékei, 135–154.

²³ Ld. a 19. lábjegyzetet.

²⁴ Vö. Hartleben korabeli hirdetéseivel: *Budapest történetének bibliográfiája*, III, 1686–1950, *Gazdaság*, főszerk. Zoltán József, szerk. Berza László, Bp., FSZEK, 1964, 325, 8066. sz. Horvát István 1805-ös naplóbejegyzése úgy emlékezett meg Hartlebenről, mint aki „könyvárosságának jövedelmeit egyszerre ezerekkel akarván szaporítani, minden módokat (planum) kitalálni iparkodott először, de látván, hogy nincsen ugrás a természetben, gyalázatosan megcsökkent”. *Mindennapi, HORVÁT István pest-budai naplója 1805–1809*, kiad. az ELTE Apáczai Csere János Gyakorló Iskolája munkaközössége, szerk. Szauder Józsefné, Temesi Alfréd, Bp., Tankönyvkiadó, 1967, 68. Bár Horvát kétségkívül némi gúnnyal konstatálta Hartleben kiadói stratégiáját, ám az idézet arra is felhívja a figyelmet, hogy egy ambiciózus, a 19. század eleji könyvkiadás nehézkességét, monopóliumait, céhes jellegét meghaladni kívánó kereskedővel állunk szemben, aki a várható magasabb profit érdekében igyekezett újításokba fektetni.

Harmadrészt a szerző személyéhez kötődő okok is közrejátszhattak a röpirat gyors terjedésében, ismertségének növekedésében. Ugyan a *Szózat* szerzője szándékának megfelelően név nélkül jelent meg, ám Kisfaludy maga is terjesztette munkáját, s levelezése tanúsága szerint szerzőségét sem rejtette véka alá, így az informális csatornákon keresztül hamar nyilvánvalóvá vált a vele kapcsolatban álló hálózatok számára. A szerzőséggel kapcsolatos információáramláshoz a felkelő csapatok mozgósítása és működése által előállt sajátos kommunikációs helyzet is hozzájárulhatott. Ez lehetővé tette, hogy „a legtávolabbi megyék nemesei is összetalálkozhattak egymással”, s ezáltal azt is, hogy „a nemesség minden rétegének szintjén megismerkedjék más megyék hasonló viszonyaival és ottani nemes társainak véleményével”.²⁵ Ennek függvényében feltételezhetjük, hogy a munka megvásárlására és befogadására hatást gyakorolt szerzőjének elsősorban a literátus köznemesség köreiből a *Himfyvel* és a *Regékkel* megszerzett írói, egyúttal inszurgens szárnysegédi és hivatásos „proklamátori” presztízse is.²⁶ Ebből a szempontból az anonimitást és a szándékosan vagy szándékolatlanul szóbeszéd útján terjedő szerzői attribúciót – s ezen keresztül a személyes presztízsz hatását – egyaránt érvényesítő terjesztési stratégia kifejezetten sikeresnek mondható.

A röpiratnak a lehetőségekhez mérten leginkább átfogó perspektívából végzett könyv- és olvasástörténeti, illetve befogadás- és hatástörténeti szempontú vizsgálata során²⁷ a konkrét adottságokra tekintettel mindenekelőtt három forráscsoportot szükséges figyelembe venni. Egyrészt át kell tekinteni a korabeli sajtóban megjelent hirdetéseket és egyéb utalásokat, melyek jelentősen befolyásolhat-

²⁵ VÖRÖS 1987, i. m. 447–450, 448–449.

²⁶ Március második felében Kisfaludy Budára ment, hogy a nádorral és gróf Joseph Beckers főszárnysegéddel, közvetlen megbízójával találkozzon (a nádort már nem találta ott, az ugyanis az „alsó vármegyékbe” távozva folytatta a törvényhatóságokat minél nagyobb számú lovas felkelő kiállítására buzdító körútját). A városból a következőket írta feleségének: „Nem hittem volna, hogy oly országos ember legyek, a mint itt tapasztalom. A magyar tudósok, könyvtárosok szinte udvart csinálnak nekem.” Kisfaludy Sándor Szegedy Rózának, Budán, Mátyás várában, 1809. március 23. = KSMM VIII, 161. Erre utal Vitkovics Mihály megjegyzése is: „Tűzrűl pattant Szalai ember ez a nagy Poétánk. És ha első tekintetem nem tsal, Himfyjének szárnyain repdes mindenütt.” Vitkovics Mihály Kazinczy Ferencnek, Pest, 1809. április 3. = *Kazinczy Ferenc levelezése*, I–XXI, kiad. Váczy János, Bp., MTA, 1890–1911 (a továbbiakban: KazLev). Itt: VI, 312.

²⁷ Granasztói Olga szerint 1750-et követően a könyvek tulajdonlásának és használatának vizsgálatához szükséges „biztos adatok sűrű hálója” részben az egykori magángyűjtemények szétszórtságának, részben a kevesebb nyomot hagyó extenzív olvasás elterjedésének köszönhetően általában véve kevésbé áll rendelkezésre, mint a korábbi idősakra nézve. Ebből kifolyólag azt hangsúlyozza, hogy a korszakot illetően „még inkább folyamatosan megújított módszerek alkalmazására és a vizsgálódásba bevonható források körének kibővítésére van szükség”. Ez egyrészt megkívánja a könyvanyag alapos alaki-tartalmi ismeretét, másrészt az egyéni olvasást illetően az olvasó személyének és szokásainak közelebbi behatárolását (tekintettel az egyéb kulturális gyakorlatokra és fogyasztási szokásokra), végül a „hozzáférés módozatainak” tisztázását mind az olvasó, mind a kereskedő oldaláról. GRANASZTÓI Olga, *Olvasótól – olvasóig, Észrevételek a magyar olvasástörténeti kutatások aktuális kérdéseire* = *Korall*, (43)2011, 5–24, 8–9.

ták a kötet hozzáférhetőségét, adott esetben befogadását is. Hartleben mint kiadó, könyvkereskedő a kötet(ek) terjesztési stratégiájának részeként a könyvre alapvetően mint árura tekintve nagy hangsúlyt fektetett az újsághirdetésekre, így igyekezve szélesíteni a potenciális vásárlók elérését. A szöveg megszületésének és a kötet kiadástörténetének rekonstrukciója a megbízó és a szerző, illetve az utóbbi esetben a nyomda, a kiadó és könyvkereskedő szándékainak mátrixában külön tanulmányt igényelne, ezért erre mint háttérre itt csak röviden utalhatok.²⁸ Másrészt a korabeli literátus nyilvánosság közvetlen reakcióinak feltárásához mindekelőtt a magánlevelezések révén juthatunk közelebb, különös tekintettel a szerző, Kisfaludy Sándor²⁹ és Kazinczy Ferenc egyszerre „nyilvánosságteremtő, -helyettesítő és -pótló” funkciót betöltő levelezésére.³⁰ Ennek kapcsán külön említést érdemel a szerző adatolható részvétele saját munkájának terjesztésében, népszerűsítésében, ami szintén nem elhanyagolható hatást gyakorolt a röpirat befogadásának jellegére nézve. Harmadrészt az előbbieknél közvettebb – és jelentősebb energiabefektetéssel kiaknázható – forráscsoportokat jelentenek az egykori magánkönyvtári összeírások (egyidejű vagy később összeállított katalógusok, hagyatéki összeírások), illetve a közgyűjteményekben fellelhető példányok, melyek java része egykori magángyűjteményekből, hagyatékokból került beolvasztásra a könyvtárak törzs- vagy különgyűjteményeibe, s szerencsés esetben provenienciájuk ma is azonosítható. A *Hazafiúi Szózat*ból, magas példányszámának, az egyszerűbb brosrúkat jócskán meghaladó terjedelmének, illetve szerzője személyének köszönhetően számos példány szerepel egykori magánkönyvtári összeírásokban, illetve fennmaradt a hazai és külföldi közgyűjteményekben. A német változatából jóval kevesebb példányról tudunk, ami részben annak köszönhető, hogy az eleve sokkal alacsonyabb példányszámban látott napvilágot. Egy-egy „magánkönyvtár anyaga potenciális olvasmányanyag”, a könyvek megszerzése (vásárlás, ajándékozás, öröklés útján), ugyanakkor a különféle összeírások, illetve possessorbejegyzések révén igazolható tulajdonlás természetesen önmagában még nem jelentette az adott mű használatát, még kevésbé elolvasását, ahogy másfelől nemcsak tulajdonosai olvashatták az adott példányokat.³¹ Egyéni használatuk mellett legalább ennyire lényeges ezek – leginkább csak valószínűsíthető – közösségi használata is. A könyv- vagy olvasástörténeti kutatás

²⁸ Ezzel a doktori disszertációmban részletesen foglalkozom. NAGY Ágoston, *Kisfaludy Sándor és az utolsó nemesi felkelés propagandája*, Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2021. <http://midra.uni-miskolc.hu/document/36818> (Letöltve: 2022. 02. 13.).

²⁹ Mindenekelőtt ld.: KISFALUDY Sándor *minden munkái*, VIII, kiad. Angyal Dávid, 1893⁴ (a továbbiakban: KSMM).

³⁰ KazLev. A levelezés sajátosságaihoz lásd: MEZEI Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Bp., Argumentum, 1994, 5–13, a napóleoni háborúk időszakára vonatkozóan, különösen: 97–111.

³¹ MONOK István, *A magánkönyvtárak és az olvasás a korai újkorban, Vázlat az elmúlt ötven év európai kutatástörténetéről = Magyar Könyvszemle*, 129(2010), 141–157.

keretei között a proveniencia megállapításán túl, az egyes példányok egyenkénti, lehetőség szerint autopszián alapuló vizsgálatával értékes információkhoz juthatunk a könyveknek a nyomdától, a kereskedőtől számított további „életére”, egykori vásárlóik, birtokosaik, olvasók körére, s amennyiben ezek possessorbejegyzéseket, különféle marginálisokat, olvasás közben használt jeleket is tartalmaznak,³² a nyomtatvány mint konkrét tárgy használatára és az ebben alakot öltő szöveg recepciójára, az olvasó szokásaira, kulturális horizontjára nézve.³³

Az így összegyűjtött adatok sem nem teljeskörűek, sem nem lesznek alkalmasak kvantitatív vizsgálatokra (így nem láttam értelmét ezek számszerűsítésének sem), ám egy komplex könyv- és olvasástörténeti nézőpontból kiindulva a konkrét röpirat szétterjedéséről, tulajdonosainak és olvasóinak köréről, használatairól, olvasási módjairól értékes információkat nyerhetünk belőlük. Mindezen túl, ahogyan arra Robert Darnton felhívta a figyelmet, egy tágran értelmezett könyvtörténeti megközelítés, amely a könyvet egy adott kulturális rendszerbe beágyazottan, mindenekelőtt a diffúzió szempontjából vizsgálja, a szövegekhez a diskurzuselemzés felől közelítő – s önmagában szemléleti elitizmusra hajlamos – (politikai) eszmetörténet-írás eredményeihez is hozzájárulhat,³⁴ rámutatva arra a fordítási folyamatra, melynek során beszédaktusokat a nyomdák „tipográfiai aktusokra”, végül az olvasók aktív jelentéskonstrukciókra fordítanak le.³⁵ Ebben az értelemben megkerülhetetlen az adott könyv teljes életciklusának, s benne az olvasó helyének legalább hozzávetőleges rekonstrukciója és szem előtt tartása,³⁶ illetve az, hogy a szöveg jelentésadásának folyamatát „a szöveg, az őt hordozó tárgy és az

³² Ennek olvasástörténeti jelentőségéhez: SHERMAN, William H., *Used books, Marking Readers in Renaissance England*, Philadelphia, University of Pennsylvania, 2008, mindenekelőtt: 3–67. A (kéziratos) marginálisok jelentőségével újabban és igen innovatív módon leginkább a 17–18. századi magyarországi egyházi-vallásos irodalomhoz sorolható nyomtatványok kapcsán foglalkoztak: TÓTH Zsombor, *Hitvita és marginália, Megjegyzések a „(hit)vita antropológiájához”* (Eset-tanulmány) = „Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özőne...”, *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. Heltai János, Tasi Réka, Miskolc, Miskolci Egyetemi BTK, Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 175–197; TASI Réka, *Mutatók és kompiláció 17–18. századi katolikus prédikációgyűjteményekben = Közkinés, Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról*, szerk. Maczák Ibolya, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014, 111–123.

³³ MONOK 2010, i. m. 152.

³⁴ Ahogyan arra Roger Chartier is figyelmeztetett, nemcsak a hagyományos irodalomtörténet, de a recepcióesztétika – s Darton nyomán tehetjük hozzá, az eszmetörténet (‘intellectual history’) – is hajlamos elfeledkezni arról, hogy a szerzők nem könyveket, hanem szövegeket írnak, melyek írott tárgyakká válnak, a jelentés pedig épp e kettő közötti térben konstruálódik, a szöveget hordozó anyagi forma tehát korántsem lényegtelen. CHARTIER, Roger, *The Order of Books, Readers, Authors, and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*, transl. Cochrane, Lydia G., Stanford, Stanford U. P., 1994, 10.

³⁵ DARNTON, Robert, *Discourse and Diffusion = Contributions*, (1)2005, 21–28.

³⁶ A nyomtatott könyv szerzőtől az olvasóig terjedő „életciklusához” mint kommunikációs körforgáshoz: DARNTON, Robert, *What Is the History of Books? = Daedalus*, 111(1982), 62–83.

azt uráló gyakorlatok” viszonyrendszerében rekonstruáljuk.³⁷ Egy, a tömegek befolyásolásának szándékával írott szöveg, illetve az ennek a célnak alárendelten kinyomtatott és terjesztett röpirat esetében a könyvtörténeti nézőpont s a diffúzió kérdése hatványozottan vetődik föl. Alapjában véve alkalmi jellege és a személyes felkelés elrendelésének legitimálását, illetve a mozgósítást szolgáló közvetlen propagandacélja miatt – még ha abban egy átlagos propagandairatnál jóval általánosabb érvényű és maradandóbb gondolatok is megfogalmazást nyertek – Kisfaludy munkájának hatása nem annyira a korabeli nyilvános politikai diskurzus szintjén ragadható meg, mint inkább a kis kötet szétterjedésénél és használatánál fogva.

A röpirat célközönsége és hozzáférhetősége

Mielőtt rátérnénk arra, hogy milyen körben és hogyan terjedhetett el, illetve kik és hogyan használhatták, olvashatták Kisfaludy röpiratát, érdemes röviden foglalkozni azzal, hogy kiknek szánta a megbízó, a nyomdát instruáló szerző a kötetet. Kisfaludy felé a nádort képviselő gróf Joseph Beckers 1808. december 11-i levelében egy, a magyar nemességhez írandó röpirat tervét vázolta fel, s a diétára utalva jelezte a megbízottnak, hogy érkezett az ideje, hogy minden egyes magyar nemes beteljesítse „magasztos hivatását”. Beckers szerint a nemesség elavult kiváltságainak gyakorlása nem szorult buzdításra, csupán röpiratokra („Flugschriften”), melyek felhívják az érintettek figyelmét ezen előjogok értékére, s úgy vélte, hogy egy ilyen röpiratot minden hazafi örömmel fogadna.³⁸ A szöveg Kisfaludy február 11-i levele szerint időközben „egész kis művecskévé” nőtte ki magát, mint „rövid előadása” a nemesi nemzet történetének: „nagyságának, szerencséjének és dicsőségének”, egyúttal „balsorsának, szegényének”, „egy hazafias figyelmeztetés” („eine patriotische Mahnung”) és „hazafias felhívás” („ein patriotischer Aufruf”) a felkelő magyar nemességhez.³⁹ Míg a nádor, akinek álláspontját Beckers gróf tolmácsolta, eredetileg feltehetően egy rövid nyomtatványra gondolt, addig Kisfaludy egy hosszabb, történeti érvekkel is argumentáló röpiratot írt, abban azonban közös platformon álltak, hogy a munkát a nemesi (politikai) nemzet egészének, azaz az ország minden közjogi értelemben véve nemesnek számító felnőtt férfilakosának szánták.

A kinyomtatni tervezett szöveg bizonyos részeit illetően (különösképp a reguláris katonaságra, a francia hadseregre, illetve Napóleonra tett utalásokat illetően) a megbízó (a nádor) és a szerző szándékai között bizonyos fokú inkongruencia állt fenn, melynek eredményeképp Kisfaludy meghúzta röpiratát. A kéziratból könyvet készítő nyomda, illetve a terjesztést intéző kiadó a magyar változatba

³⁷ CHARTIER, Roger, *Szövegek, nyomtatványok, olvasatok*, ford. Keszeg Anna = *Metafilológia*, I., szerk. Déri Balázs, Kelemen Pál, Krupp József, Tamás Ábel, Bp., Ráció, 2011, 162–178, 167.

³⁸ Gr. Joseph Beckers Kisfaludy Sándornak, Ofen, 1808. december 11. = VISZOTA Gyula, *Kisfaludy Sándor és az 1809-iki insurreccio = Akadémiai Értesítő*, 20(1909), 8–9, 405–433, 406–407.

³⁹ Kisfaludy Sándor gr. Joseph Beckersnek = VISZOTA 1909, i. m. 407–408.

becsúszott számos hibától eltekintve (melyek zömükben a nádor „cenzúrájából”, illetve a végkorrektúra elmaradásából következtek) igyekezett a szerző által az egyetemi nyomda gondnoka, Sággy Ferenc számára részletesen lefektetett formai igényeknek megfelelni,⁴⁰ melyek minden bizonnyal kielégítették a felsőbb megbízó igényeit is.

A megyei felkelő csapatok legénységének derékhadát adó, jelentős részben kismemesi tömegek (kurialisták és armalisták)⁴¹ alfabetizációja, írástudása és könyvkultúrája a korszakban élesen eltért attól, ami a 'bene possessionati'-t és a nemesi származású értelmiséget jellemezte.⁴² Ebből a szempontból kivételes forrásnak számít az 1797-es Veszprém megyei felkelők Hudi József által elemzett összeírása, amely egyebek mellett az érintettek írni-olvasni tudásáról is számot adott. Az 1797-ben összeírt inszurgensek összességében meglehetősen magas alfabetizációs szinten álltak, közel a felük írni és olvasni is tudott (az írni tudók halmaza mindig tartalmazza az olvasni tudókéét is), 17 százalékuk csak olvasott, ugyanakkor csupán egyharmaduk számított teljesen analfabétának. A felkeltek közel felét három nemesi község (Szentgál, Vámos, Szentkirályszabadja) férfilakossága adta, melyekben az írni-olvasni, illetve csak olvasni tudók aránya meghaladta a megyei átlagot.⁴³ E kivételes veszprémi adatokat természetesen nem általánosíthatjuk az ország egészére nézve, ráadásul az inszurgensek esetén olyan fiatal férfiakról volt szó, akik nemrég kerülhettek ki az iskolapadból.⁴⁴ Ha a század elejéhez képest az alfabetizáció szintje lassan emelkedett is, e réteg a francia háborúk inszurrekcióinak idején zömében továbbra is illiterátusnak számított, és a hagyományos orális kultúrában élt.⁴⁵ Körükben a könyvek iránti igény még a 18. század végén is csak minimális volt, jobbára vallási tárgyú, illetve tankönyveket birtokoltak, ha egyáltalán birtokoltak.⁴⁶ A 19. század első felében a könyvekkel rendelkező szegmensben belül ugyan nagy bibliotékák nem fordultak elő,

⁴⁰ Ld. a 19. lábjegyzetet. Kisfaludy eredetileg a nádor arcképének metszetével kívánta díszíteni a kötetét, de magától belátta, hogy idő híján erre már nem kerülhet sor.

⁴¹ Általában véve a korabeli kismemesség politikai szerepéhez: SZABAD György, *A kismemesség társadalmi és politikai állása a reformkorban = A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve VII*, 1981, 113–122; társadalmi tagozódásához, kultúrájához, mentalitásához: PALÁDI-KOVÁCS Attila, *Kismemesi társadalom és kultúra = Magyar néprajz*, VIII, főszerk. Paládi-Kovács Attila, Bp., Akadémiai, 2000, 138–172; Kósa László, „Hét szilvafa árnyékában”, *A memesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*, Bp., Osiris, 2001.

⁴² TÓTH István György, *Mivelhog magad írást nem tudsz..., Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon*, Bp., MTA TTI, 1996, 117. A kései rendiség jómódú köznemességének és nemesi származású értelmiségének könyvkultúrájával számos tanulmány foglalkozott, a teljesség igénye nélkül lásd:

⁴³ HUDI József *Könyv és társadalom, Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében*, Bp., OSZK, Gondolat, 2009, 74–83.

⁴⁴ TÓTH 1996, i. m. 128.

⁴⁵ Vö. TÓTH István György, *Alfabetizáció a XVII–XVIII. századi Magyarországon = Acta Papensia*, 2(2002), 1–2, 31–37.

⁴⁶ TÓTH 1996, i. m. 197–199.

ám igényes olvasmányai kismemeseknek is lehettek.⁴⁷ A alfabetizáció lassú térhódításával párhuzamosan az orális mellett nyomtatásban és kéziratosságban is terjedő inszurrekciós közköltészetet (dalok, marsok), rövidebb és egyszerűbb buzdító iratokat, hivatalos proklamációkat, buzdító verseket, kinyomatott civil és katonai, illetve egyházi beszédeket már a fegyverre kelt kismemességéből is egyre többen képesek lehettek elolvasni. Emellett azonban számolhatunk a kollektív – hangos – olvasás inszurrekcióhoz kötődő különféle színtereivel és módzataival, mint sajátos kulturális cserefolyamattal is,⁴⁸ például előfordulhatott (bár forrásokkal aligha adatható), hogy a propagandaszövegeket a felkelők egy adott közösségében, a táborozás során az olvasni (jól) tudók a teljesen analfabéták vagy rosszul olvasók számára hangosan felolvasták, tartalmukat összefoglalták, esetleg az adott nyelven nem értők (például szlovák vagy román ajkú inszurgensek) számára tolmácsolták.

Az olvasás mellett egyúttal jelen volt a háborús-inszurrekciós nyomtatványok egy speciális csoportját, a hivatalos proklamációkat illetően egy másik használati mód is, mely e szövegtípus hosszabb távú hatásáról tanúskodik. Gömör Gusztáv az utolsó inszurrekció történetét feldolgozó tanulmányában megjegyezte, hogy a 19. század harmincas éveiben Baranya, Gömör és Somogy számos parasztházában találkozott I. Ferenc hadseregparancsának üveg alatt őrzött példányaival.⁴⁹ R. Kiss István pedig – talán szintén saját tapasztalataira alapozva – úgy fogalmazott, hogy a nádor és uralkodó nevében kibocsátott „gyönyörű szózatokat, – melyeket Kisfaludy fogalmazott – ma is több család kegyelettel őrzi”.⁵⁰ Talán nem tévedhetünk nagyot, ha azt feltételezzük, hogy a Gömör által említett parasztházak lakói – egykori inszurgensek és utódaik, részben nemesek, részben bizonyára nem nemesek – alfabetizációjuk szintjétől függetlenül az uralkodó nevét hordozó hivatalos nyomtatványokat nem elsősorban tartalmuk miatt tartották nagy becsben, hanem a segítségükkel előhívott emlékek miatt magát az írást mint kultikus tárgyat tisztelték és állították ki otthonaikban.⁵¹

A fentiek tükrében Kisfaludy röpiratát elnézve úgy tűnik, hogy a szerző – saját és megbízói explicit célkitűzésével szemben, mely a magyar nemességet (pontosabban annak katonaköteles korú férfitagjait) általában véve célozta meg – a gyakorlatban alapvetően a nemesség nem egyszerűen alfabetizált, de literátus kisebbségének írta művét. Azon rutinos s egyúttal az ünnepélyes vármegyei szónoklatok bonyolult körmondataihoz szokott olvasók számára, akik nemcsak magyarul olvastak jól (bár az alacsonyabb példányszámú német kiadás kitágította a hozzáférhetőséget), és legalább középfokú iskolázottsággal (a latin nyelv

⁴⁷ HUDI 2009, i. m. 149–157.

⁴⁸ ROCHE, Daniél, *A könyv mint fogyasztási cikk – gazdaság és olvasás között*, ford. Bárdos Miklós = *Korall*, 43(2011), 25–41, 37–38. Vö. GRANASZTÓI 2011, i. m. 10–11.

⁴⁹ GÖMÖRY 1889, i. m. 500, 1. lj.

⁵⁰ R. KISS szerk. 1909, i. m. 290.

⁵¹ Ehhez az íráshoz való sajátos viszonyhoz a nemesi armálisok példáján lásd: TÓTH 1996, i. m. 163–168.

mellett retorikai, történeti, jogi ismeretekkel) rendelkeztek, de némi magyar és franciás–németes kortárs irodalmi műveltséggel is bírtak.⁵² Bár a nyolcadrét nyomtatvány kétségkívül portábilis volt, ám terjedelme és tagolása szintén nem könnyítette meg a használatot, az olvasást és a (vissza)kereshetőséget: abban ugyanis számok helyett csupán egyszerű tipográfiai jelekkel lettek elkülönítve az egyes fejezetek, beleértve a mintegy az egész szöveg egyhatodát kitevő, üzenetét kiáltvánnyá sűrítő utolsó fejezetet, az ún. „Proclamatio”-t is.⁵³ Bár a peritextus részeként a cím, illetve a tevékeny hazafiságra serkentő, eredeti nyelvű mottók (Virág Benedek és Friedrich Schiller egy-egy verséből, továbbá Montesquieu törvényekről írott munkájából véve), illetve a személyes felkelés szükségességét igazoló első fejezetek intésként-buzdításként való olvasási módot sugalltak, és előkészítették a fő mondanivalót, ám magát a röpiratot tüzetesen át kellett olvasni ahhoz, hogy üzenetének lényeges rétegei (például minél több felkelő lóra ültetésének szorgalmazása) nyilvánvalóvá váljanak. A megbízó és a szerző által intencionált – alapvetően csak a közjogi rendiség határa fölött – limitált –, széles körű befogadást és az általuk megkívánt olvasat aktualizálását a gyakorlatban a könyv és a szöveg sajátosságaiból fakadó, komoly előzetes tudásfeltételek is korlátozták. Mindennek tükrében a röpirat elvárt olvasásmódját aktualizálni képes közönséget körülbelül Kisfaludy saját társadalmi közege, a ’bene possessionati’ rendszeresen olvasó, művelődő szegmense és a nemesi származású értelmiség képezte.⁵⁴

A Hazafiúi Szózat népszerűsítése a korabeli sajtóban

A röpirat magyarországi közönségnek szóló hirdetéseit, melyek hírlapokban jelentek meg,⁵⁵ részben minden bizonnyal a hazai könyvpiacra a lábát megvetni igyekvő, ambiciózus pesti kiadó, a háborús irodalom konjunktúráját meglovagló Hartleben intézte. 1809 első harmadában nála jelentek meg magyar és német nyelven a felkelés hivatalos szabályzatai (regulamentumok) is, melyek bilingvis (magyar–német) hirdetési nyomtatványait több példányban, egy március 13-án kelt latin levél kíséretében megküldte a törvényhatóságok részére.⁵⁶ A promóciós

⁵² A műben korabeli magyar költőktől (Batsányi János, Virág Benedek, Kisfaludy Sándor) vett idézetek mellett latin (Cicero, *Nádasdy Mausoleum*), francia (Montesquieu) és német (Friedrich Schiller) nyelvű citátumok is szerepelnek.

⁵³ Kisfaludy Sándor Sággy Ferencnek, Sümeg, 1809. február 26. = GÁRDONYI 1927, i. m. 92.

⁵⁴ E „középrendü olvasóközönség” részeként kezelt társadalmi rétegek olvasmányaihoz, alapvetően a magánkönyvtári összeírások alapján, a tágabb korszakra nézve, összefoglaló jelleggel, különös tekintettel a zalai ’bene possessionatus’ nemes Skublicsok könyvtárára, ld. FÜLÖP Géza, *magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*, Bp., Akadémiai, 1978, 178–230.

⁵⁵ A korabeli könyvek terjesztési módjaihoz: KULCSÁR Adorján, *Olvasóközönségünk 1800-tól*, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1943, 6–13.

⁵⁶ Lásd például: Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára, (a továbbiakban: MNL) IV. l.b., Zala megye nemesi közgyűlésének iratai, Közgyűlési iratok, 1809. szept. 14., 70. sz. Pest

nyomatvány nemcsak a regulamentumok címeit, de Szalárdi Jakkó László és Szekér Joakim Alajos ugyanazon évben megjelentetett magyar nyelvű hadtudományi munkáit is népszerűsítette. A *Hazafiúi Szózat* azonban, mivel ekkor még nagy valószínűséggel nem jelent meg, nem szerepelt a hirdetési röplapon.

A Kultsár István által szerkesztett *Hazai és Külföldi Tudósítások* a *Magyar Kurir* 1809. május 9-étől – a francia csapatok bécsi megjelenésével – kezdődő kényszerszünetét követően az egyetlen magyar nyelvű újság maradt a hazai piacon, mely az eseményeket naprakészen követni volt képes, és helyet adhatott a külföldi és hazai híreknek, haditudósításoknak, hivatalos propagandaanyagoknak, továbbá félhivatalos buzdító munkáknak, illetve ezek hirdetéseinek is. Kultsár a frissen megjelent buzdító nyomtatványokról is hírt adott, esetenként egy rövid kritika keretei között, ami eltért a korabeli magyarországi újságok alapvetően pusztán tényközlésre szorító hírközlési és hirdetési gyakorlatától. A lapszerkesztő könyvtárának gazdag 1809-es inszurrekciós anyaga, illetve lapjának vonatkozó részei arra utalnak, hogy az ott meghirdetett, recenzeált, kivonatolt nyomtatványokat megkaphatta a nyomdaktól, szerzőktől, kiadóktól.⁵⁷ Április 15-én, tehát alig valamivel a megjelenést követően jelent meg tudósítás Kisfaludy munkájáról a „Tudományos dolgok” rovatban, melyet Kultsár minden bizonnyal már úgy írt, hogy olvasta a kötetet.

A *Hazafiúi Szózat* igen kedvező ajánlást kapott, s ezzel Kultsár nemcsak a potenciális könyvvásárlók és olvasók érdeklődését igyekezett felkelteni, de egyúttal hatást próbált gyakorolni a röpirat kívánatos befogadására is.⁵⁸ E rövid recenzió szerint a röpirat „gyönyörűséges bővséggel, fontos buzgósággal, és tudós velősséggel készült munka”, mely „ébresztés gyanánt szolgál a’ Magyar Nemzet-hez”, melynek „belső szépségével megegyez külső kellemetessége”. A lapszerkesztő tehát a röpiratot nemcsak mint a kor retorikai-irodalmi és tudományos normáinak egyszerre kiválóan megfelelő szöveget mutatta be, de egyúttal elismerően szólt az azt hordozó nyomtatott tárgy, a brosúra kiviteléről is. Kultsár egyúttal a kívánatos olvasási stratégiát is meghatározta, megelőlegezve a propaganda-munkának az emocionális hazafias-nemzeti azonosulás követelményével meghatározott ideális befogadókban kiváltott hatását: „Lehetetlen, hogy tellyes felindulás nélkül olvashassa, a’ ki érzi a’ Magyar Névnek méltóságát.” Az ajánlás egy új szempontra is figyelmeztetett, amikor kifejezetten a női olvasók figyelmébe ajánlotta a röpiratot: „Méltó, hogy még a’ Magyar szép Nem is megismerkedjék e’ jeles munkával.”⁵⁹ Kultsár megjegyzése a röpirat üzenetének korrekciójaként is olvasható, Kisfaludy ugyanis e munkájában a női olvasók tekintetbevételét teljességgel mellőzte. Ugyanakkor tudjuk, hogy már 1808-ban reflektált

megye „currentáltatni”, azaz körlevél útján közhírré tétetni rendelte Hartleben felhívását: MNL Pest Megyei Levéltára, IV. 3.a., Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 37. köt. 1809. márc. 22., 436, 668. sz.

⁵⁷ ALAPY Gyula, *Kultsár István (1760–1828) és könyvtára*, Komárom, Jókai Egyesület, 1928, 190.

⁵⁸ Vö. KULCSÁR 1943, i. m. 7–8.

⁵⁹ *Hazai és Külföldi Tudósítások*, I. félév, 1809. április 15., 30. sz., 238–239.

arra, hogy *Himfyje* és regéi „többnyre” az ifjúság és a nők körében népszerűek,⁶⁰ a tízes évek elejétől-közepétől határozottan képviselt patrióta-nemzeti írói programjában pedig már műfaji tekintetben is – ti. *Hunyady* című történelmi könyvdramáján keresztül – határozottan célozta meg a női olvasói szegmenst, melytől a házi nevelésben betöltött szerepe és érzelmi fogékonysága miatt a nemzeti nyelv szeretetén keresztül a hazafiság elterjesztését várta.⁶¹ A Kultsár-féle ajánlás vonatkozó mondata, mely számolt a magyarul tudó – még mindig kisszámú – női olvasóközönség kibővülésével és felértékelődésével a szerzők, nyilvánosságformálók és kiadók oldaláról,⁶² annak tükrében innovatív jellegű, hogy az 1809-es magyarországi propagandában csak elvétve találkozhatunk olyan nyomtatványval, mely kifejezetten a (nemes) nőket (is) célozta, s közvetített számukra a mozgósításban betölthető szerepelvárásokat.

A *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* április 23-i 33. számának toldalékában, közvetlenül a Joseph Leyrer könyvkereskedésben kapható különféle háborús nyomtatványok listáját követően,⁶³ Kisfaludy munkájának egy egész oldalas hirdetését szentelt.⁶⁴ A lap következő számában, bár kevésbé látványos formában, de ismét megjelent a röpirat hirdetése.⁶⁵ A Bécsben kiadott *Magyar Kurir* május 9-én adott hírt – a regulamentumokkal együtt – a magyar nyelvű röpirat megjelenéséről.⁶⁶ A *Preßburger Zeitungban* (pontosabban annak toldalékában, az *Intelligenzblatt für Ungarnban*) ugyan megtalálhatók Hartleben hirdetési a regulamentumok prenumerációjával kapcsolatban, de ezekben Kisfaludy munkájára nem

⁶⁰ Kisfaludy Sándor Kazinczy Ferencnek, Kám, 1808. július 27. = *KazLev* VI, 13–14.

⁶¹ Kisfaludy Sándor [Dukay Takács Juditnak], H. n., 1815. szeptember = *KSM* VIII, 280. Programja a Marczibányi-jutalom kiosztására a nádornak írott, felolvasatásra szánt beszédében egy „a’ szivet, elmét, erkölcsöket nemesítő, és annyira mulató, mint tanító”, nőknek szánt éves zsebkönyv tervében öltött alakot, arra való tekintettel, hogy „a’ Hazának Leányai lévén mindenkor, minden jövőendő Nemzettségnek első Nevelőji”. Kisfaludy Sándor gr. Teleki Lászlónak, H. n., 1820 = *KSM* VIII, 368.

⁶² Ehhez lásd: POGÁNY György, *Nézetek a női olvasásról Magyarországon a felvilágosodás első szakaszában = Könyvtári Figyelő*, 2008, 3, 450–461; KÉRI Katalin, „Nők csak mértékkel olvassanak...”, *Adalékok a hazai női olvasóközönség 18–19. századi formálódásának történetéhez = Pedagógia – oktatás – könyvtár; Ünnepi tanulmányok F. Dárdai Ágnes tiszteletére*, szerk. Csóka-Jaksa Helga et al., Pécs, PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, 2014, 319–341; PAPP Júlia, „Ti vagytok a’ polgári Erény ’s Nemzetiség védangyalai...”, *Női olvasás a felvilágosodás és a kora reformkor időszakában = A zsolártól a rózsaszín regényig, Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*, szerk. Papp Júlia, Bp., Petőfi Irodalom Múzeum, 2014, 141–161.

⁶³ Az idősebb Joseph Leyrer könyvkereskedése ekkor már egy ideje a csőd szélén tántorgott.

⁶⁴ *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*, 23. April 1809, Beilage, No. 33., 396.

⁶⁵ *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung*, 27. April 1809, No. 34., 410.

⁶⁶ *Magyar Kurir*, 1809. május 9., 37. sz., 552. A számot Decsi Sámuel (D. D. S.) jegyezte. A hirdetés közölte az egyes szabályzatok árait is, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy a végső árak csak az összes füzet kinyomtatását követően kerülnek megállapításra. Ez alapján elképzelhető, hogy április végén–május elején Hartlebennek még nem sikerült ezeket mind kinyomtatatnia.

történt utalás.⁶⁷ Andreas Schwaiger könyvkereskedőnek a lapban rendszeresen megjelenő hirdetéseiben, melyek között német nyelvű propagandamunkák is szerepelnek, ugyancsak nem fordult elő a röpirat német változata. Még ha a kiadónak erre lett is volna szándéka, a háborús körülmények gyors változása miatt a hirdetés eleve nem is igen szerepelhetett volna a legfontosabb osztrák-német lapokban:⁶⁸ az udvari *Wiener Zeitung* május 6-i utolsó, 36. számát követően a lap Bécs megszállása miatt egy hét kihagyással, május 20-án már francia redakció alatt jelent meg,⁶⁹ az osztrák birodalmi patriotizmus szellemében kiadott Johann Michael Armbruster-féle *Vaterländische Blätter* az évi utolsó, összevont száma pedig még április 18-i dátummal került ki a sajtó alól.⁷⁰

A porosz és osztrák törekvésekkel szemben álló, Napóleonnal szimpatizáló bajor könyvtáros, Johann Christoph von Aretin⁷¹ által szerkesztett *Der Morgenbote*, számos német nyelvű és néhány magyar vonatkozású háborús propagandanyomtatvánnyal együtt hírt adott Kisfaludy röpiratáról is, de a szerző nevére itt sem történt utalás. Az 1809-es első kötet második füzetének függelékeként a szerkesztő tétélesen közölte a háború kitörése előtt – a tartalomjegyzék szerint hibásan, Bécsben – megjelent „politikai nyomtatványok” listáját, amely a *Patriotische Worte* címet is tartalmazta, sőt utalt arra is, hogy annak a német mellett magyar változata is megjelent.⁷² Aretin ezzel az osztályozással a röpirat helyét az 1809-es osztrákpárti háborús propagandairódalom kontextusában jelölte ki.

Összességében a *Hazafiúi Szózat* hirdetései a korszak más félhivatalos vagy nem hivatalos röpirataihoz képest egyszerre több magyar és egy német időszaki sajtóorgánumban is megjelentek, s mint láthattuk, Kultsár rövid, apologetikus recenziója az eredetileg meghatározott célközönséget tágítva pozitív atmoszférát igyekezett teremteni a kis kötet olvasásához. A munkát hirdető hazai lapok egyike sem közölte Kisfaludy Sándor nevét, vagy azért, mert nem volt tudomásuk a szerző kilétével kapcsolatban (Kultsár esetében ez kevéssé valószínű), vagy tiszteletben tartották a kiadó, a megbízó és a szerző szándékát.

⁶⁷ *Preßburger Zeitung, Intelligenzblatt für Ungarn*, 1809, No. 14., 154–155. és No. 16., 177–178.

⁶⁸ Ezeknek az 1809-es osztrák hivatalos propagandában játszott szerepéhez lásd: HAMMER 1935, i. m.

⁶⁹ *Wiener Zeitung*, 1809. 6. May, No. 36. és 20. May, No. 37.

⁷⁰ *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, 1809, 14. und 18. April, Nr. 28–29.

⁷¹ Életrajzához ld.: ARETIN, Karl Otmar Freiherr von, *Aretin, Christoph Freiherr von = Neue Deutsche Biographie*, I, hrsg. Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Berlin, Duncker & Humblot, 1953, 348.

⁷² *Der Morgenbote*, 1809, Bd. I., H. 2., 223. vö. Bd. I., H. 2., 95–112.

A röpirat fogadtatása a hazai literátus nyilvánosságban

Az eredetileg anonim módon megjelent *Hazafiúi Szózat* és német változata, csakúgy, mint a nádor és az uralkodó nevében írott-fordított, kisebb, a felkelést búcsúztató nyomtatott és kéziratos munkák fogadtatása a szerzői attribúción keresztül szorosan összekapcsolódott Kisfaludynak a nádor mellett hivatásos írástudóként betöltött szerepének megítélésével is. Ebben a fejezetben a röpirat korabeli fogadtatásával foglalkozom a literátus nyilvánosságot, s azon belül is mindenekelőtt Kazinczy és Kisfaludy hálózatait illetően, valamint összefüggésben Kisfaludy hivatalos feladatkörének, illetve írói kvalitásainak megítélésével. Ennek kapcsán röviden arra is kitérek, hogy a kortársak a szerző pozíciójából fakadóan, illetve a szerzői attribúció anonimitásból és elégtelen információkból fakadó bizonytalansága miatt esetlegesen milyen egyéb buzdító munkákat tulajdonítottak még Kisfaludynak. Forrásaim kizárólag magánlevelek, melyek néhány kivétellel a háború, illetve a felkelés és az ehhez kapcsolódó propagandatevékenység mobilizációs szakaszában születtek.

Kazinczy Ferenc levelezése sokat elárul a munka fogadtatásáról és a Kisfaludy szerepéről alkotott véleményekről. A diskurzus külön érdekessége, hogy Kazinczy, aki a zempléni állandó deputáció tevékeny tagja volt, illetve – Rummy György kivételével – érintett levelezőpartnerei mindannyian involválódtak valamilyen módon az inszurrekcióban. Kisfaludy ekkoriban még jó viszonyban volt Kazinczyval, ugyanakkor kettejük kapcsolatát és ennek reprezentációit a Kazinczy-levelezés nyilvánosságában már jelentős mértékben formálta a *Himfy*ről és a *Regékről* készülő német nyelvű recenzió. 1808 júliusában Kisfaludy még Kámból írt Széphalomra, említve a *Regék* és a *Himfy* példányait, illetve hosszabban taglalva az irodalom, a hazafiság és a nyelv összefüggéseit.⁷³ Ugyanezen év szeptember 15-én ismét levelet írt Kazinczynak, melyben mesterének nevezte. Azt is jelezte, hogy értesült arról, hogy 1807-ben megjelent regéi nem nyerték el tetszését, s egyúttal művének fogyatékoságait magyarázva saját írói szerepfelfogását és a kötet gyors közrebocsátása mögötti szándékait is explicitté tette: „Inkább hazafiúi, mint sem Litterátori szándékból (mert Litterátornak nem is tartom magamat) még a’ múltt Diétán közra akarván bocsáttani, a’ mint meg is történt, ezen csupán nemzeti lelket lehellő játékomat, holott csak akkor készültem-el Somlóval, csak úgy jöhettek-ki kezemből. [...] Nem tagadhatom mindazonáltal, hogy igen kívánnám, hogy ezen nemben tett, és csak félig sült próbáim, valamely nálamnál tehetősőbb elmét remekebb munkáknak szerzésére tüzelnének: mert a’ féltudós Dilettántnak, a’ milyen magam is vagyok, főképpen pedig a’ nem annyira gondolkodó, mint érző nő nemnek, csakugyan legkedvesebb az ilyen Lectúra.” Kitért a tübingai pályairatra, jelezve, hogy a magyar nyelv kérdéseinek bár igen nagy jelentőséget tulajdonít, ám magát nem érzi „elég tudósnak”,

⁷³ Kisfaludy Sándor Kazinczy Ferencnek, Kám, 1808. július 27. = KazLev VI, 13–14.

így alkalmasnak e feladatra, továbbá foglalkozott a magyar színház és drámairodalom ügyével is.⁷⁴

A háborús évből ezt követően nem tudunk egyéb, kettejük között váltott levélről, de viszonyuk ekkoriban még baráti volt. Kazinczy dunántúli ismerőseinél érdeklődött Kisfaludy hogyléte iránt. 1809. július 24-én arról írt Rumynak, hogy együtt étkezett Berzeviczy Sándorral, Kisfaludy egykori gárdatársával és „meleg barátjával”, aki arról számolt be, hogy előző év december 22-én Sümegen, a Kisfaludy házaspárnál vendégeskedett.⁷⁵ Ugyanezen év szeptemberében pedig említette, hogy Kisfaludy Kandó Gábor zempléni inszurgens ezredesen keresztül küldte neki üdvözetét, és az iránt érdeklődött, hogy egy tragédiát prózában vagy rímekben érdemesebb-e írni.⁷⁶ Kazinczy már a német nyelvű recenzióján dolgozott, és bizalmasan jelezte barátainak is, hogy nem boldogul Kisfaludy regéivel, azokat ugyanis költőileg gyenge alkotásnak tartja. Nem sokkal a békét követően, 1809. november 13-án a veszprémi Pápay Sámuelnél tudakozódott az iránt, hogy Takáts József és Szegedy Róza hogyan vészelték át az ellenségtől sújtott megyében a háborút, és azt is tudni vélte, hogy Kisfaludy a „Palatínusunk körül ment volt a’ veszedelemtől”.⁷⁷ Hamarosan azonban Kazinczy bírálatai, melyek 1809 szeptemberében, illetve 1810 májusában jelentek meg, tartósan elhidegítették kettejük viszonyát.⁷⁸

Áttérve Kisfaludy Sándor inszurrekciós munkáira, Kazinczy április lelegején a pesti Vitkovics Mihálytól értesült arról, hogy a „mostani Felkelés’ zsibongásában” személyesen találkozott Kisfaludyval, akit a nádor Pestre szólítva szárnysegédjévé nevezett ki, „[e]gyszersmind Proclamatorá, mivel egy hires, a mint halhali, Proclamatiót tétetett fel általa Magyarban.” Vitkovics azt is közölte, hogy az említett „proklamáció” már sajtó alatt van, és ígéretet tett rá, hogy ezt az „első postán” megküldi. Arra is utalt, hogy Kisfaludy *Himfyje* miatt igen nagy népszerűségnek örvend.⁷⁹ Vitkovics betartva ígéretét, április 28-án küldte meg a röpirat saját példányát Kazinczynak, előzetes várakozásaiban csalódva azzal a kommentárral: „hogy lásd a’ Petrárka’ rokonnya hová rogyott!!!”⁸⁰ Kazinczy egy nappal később, Veszprémből, Takáts Józseftől is értesült Kisfaludy szerepéről és buzdító munkáiról. Takáts Kisfaludy inszurrekciós propagandához kapcsolódó írói tevékenységét Kazinczy készülő *Himfy*-recenziójának kontextusába ágyazva vezette

⁷⁴ Kisfaludy Sándor Kazinczy Ferencnek, Sümeg, 1808. szeptember 15. = KazLev VI, 83–86.

⁷⁵ Kazinczy Ferenc Romy Károly Györgynek, Széphalom, 1809. július 24. = KazLev VI, 468. A Rumynak szóló német nyelvű leveleket saját fordításomban közlöm – N. Á.

⁷⁶ Kazinczy Ferenc Romy Károly Györgynek, Széphalom, 1809. szeptember 13. = KazLev VI, 521, 523.

⁷⁷ Kazinczy Ferenc Pápay Sámuelnek, Széphalom, 1809. november 13. = KazLev VII, 70.

⁷⁸ Kettejük viszonyát a külföldi sajtójelenlét és a nyilvánosságstratégiák kontextusában tárgyalja: HÁSZ-FEHÉR Katalin, *A sajtótér dominanciájának kérdése Kazinczy és Kisfaludy Sándor vitáiban, Egy kiegészítés Füredi Vida 1818-as értekezésének értelmezéséhez = Irodalomtörténeti Közlemények*, 120(2016), 419–446, különösen: 421–432.

⁷⁹ Vitkovics Mihály Kazinczy Ferencnek, Pest, 1809. április 3. = KazLev VI, 312.

⁸⁰ Vitkovics Mihály Kazinczy Ferencnek, Pest, 1809. április 28. = KazLev VI, 351.

fel: „Himfyt a’ Külfölddel-is megismertetvén, új és hathatós ösztönt adsz Kisfaludynak, hogy Nemzetünk’ díszére többeket-is írjon.” Takáts pontos szerzői és fordítói attribúcióval látta el a röpiratot, bár a címét nem említette, s azt sem tudjuk, hogy ekkor maga olvasta-e egyáltalán: „[k]ijött a’ sajtó alúl a’ Nemesi Felkelésre serkentő Munkája-is, melyet a’ Palatinus’ kívánságára Schedius fordított Németre”. Bár nincs utalás arra, hogy honnan szedte az információkat (magától Kisfaludytól, esetleg valamely ismerősétől), de már azt is tudta, hogy az eredeti szövegnek „a’ kényes Világ’ kedvéért sok helyett tsonkítást kellett szenvednie”. Továbbá azt is valószínűsítette, hogy az említett röpiraton túl a Kisfaludy által „készültt Hadi Énekek és Mársok-is [...] prés alatt lesznek”. Takáts találóan úgy fogalmazott az adjutánsi feladatkörrel kapcsolatban, hogy Kisfaludy „különösen a’ tollat fogja vezetni”,⁸¹ tehát tulajdonképpen a hivatásos propagandista szerepkörében ábrázolta őt Kazinczynak.

Kazinczy május 8-án Romy Károly Györgynek Takáts levelére hivatkozva azt írta Kisfaludyról, hogy adjutánsként szolgál a nádor mellett, marsokat („Märsche”) és csatadalokat („Kriegslieder”) írt, és „egy igen jó felhívást is megfogalmazott az inszurgensekhez, amelyet a nádor parancsára Schedius [Lajos] németre ültetett át”.⁸² Május 12-i levelében Kazinczy Takáts levele mellett már Vitkovics csomagjának is a birtokában (ezt valószínűleg néhány nappal később kapta meg), gróf Dessewffy József felé közvetítette sajátosan értelmezett információit Kisfaludyval és a hivatalos propaganda működésével kapcsolatban, melyet Pestről és Veszprémből érkező hírek és nyomtatványok alapján alkotott meg. Elsőként arról számolt be, hogy „három csomó holmit” kapott Pestről, melyekre úgy utalt, mint „Proclamatiók, versek, etc.”. Ezt követően Kisfaludy megbízatását és feladatkörét tudatta vele: „Kisfaludi-Himfy a’ Palatinus által Adjutánsává tétetett, ’s a’ pennát fogja vinni. Láttad, reménylem, az ő tollából folyt magyar Inszurgensekhez szólló buzdítást. Azt a’ Palatinus németre fordította Schédius által. Pestről írják [ti. Vitkovics], hogy Kisfaludi már ott van. Takátsnak leveléből tudom, hogy egy Marsot is Készített és táborig dalokat. Sőt egy 120. paginából álló munka is illy cím alatt: *Hazaifüi szózat a magyar nemességhez* az övé. Nem tudom ha hitelt lehet e ezen állításnak adni, mert sokszor citálja önnön verseit, melly rendes volna. Pag. 8. rendes vers a 2dik sor: *Bont, dönt, tör, ront, dúl, sújt, öl*. Ha ez is vers, nem tudom mi nem lehet vers.”⁸³

Kazinczy, úgy tűnik, némileg félreértette Vitkovics és Takáts levelét, akik egyébként helyesen, de a röpirat pontos címének említése nélkül fogalmaztak a szerzői attribúcióval kapcsolatban. Míg ugyanis Vitkovics proklamációról, Takáts pedig „Nemesi Felkelésre serkentő Munká[ról]” beszélt (amin valójában a *Hazaifüi Szózatot* értették), addig ő ezt tévesen valamelyik röpipés kiáltvánnyal azonosította, amely a háború nyitányaként a nádor neve alatt jelent meg, s nyil-

⁸¹ Takáts József Kazinczy Ferencnek, Veszprém 1809. április 29. = KazLev VI, 351.

⁸² Kazinczy Ferenc Romy Károly Györgynek, Széphalom, 1809. május 8. = KazLev VI, 359–360.

⁸³ Kazinczy Ferenc Dessewffy Józsefnek, Széphalom, 1809. május 12. = KazLev VI, 367.

ván ennek német fordítását hitte Schedius keze munkájának. Továbbá ezt az értelmezést közvetítette Rummy és Dessewffy felé is. Épp a *Hazafiúi Szózat* szerzőségével kapcsolatban támadtak komoly kétségei, melyet Vitkovics küldeményének köszönhetően már maga is olvasott vagy legalábbis átfutott a levél írásakor, ugyanakkor a Kisfaludyra jellemzőnek tartott önhivatkozásokban az auktoritás melletti bizonyítékot látott. Míg azonban Kazinczy a tévesen Kisfaludynak tulajdonított kiáltvánnyal kapcsolatban elismerően fogalmazott, addig a 120 lapos buzdító munka egészével kapcsolatban nem nyilvánított véleményt sem a Dessewffynek írt levelében, sem másutt. Vitkovicsnak a röpirathoz fűzött, Himfy mint szépíró hanyatlását demonstráló, a szerző szándékaira nézve egyértelműen kedvezőtlen olvasási ajánlata, úgy tűnik, bár hatással lehetett Kazinczy interpretációjára is, ő azonban nem koncepcionálisan, sajátos műfajára, céljára, tartalmára tekintettel alkotott véleményt a *Hazafiúi Szózatról*, hanem csupán egy Kisfaludyra igen jellemzőnek talált – és általa rendkívül lenézett – poétikai fogást kritizált a saját költészetfelfogásának normái felől a röpirat versbetétei kapcsán. Arra azonban, hogy az idézett részlet pontosan honnan származott (*Himfy' Szerelmei*, III. ének, 2. sor), nem utalt.

Kazinczy, Rummy Károly Györgyhöz írott levelében, szinte megismételve a Dessewffyhez intézett sorokat, Kisfaludyt hivatásos proklamátori szerepkörében, különféle hordozóval rendelkező, változatos műfajú és a mozgósítás folyamatán belül specifikus funkciót betöltő propagandaanyagok szerzőjeként mutatta be. Ezt részben a Vitkovicstól kapott nyomtatványok, részben a levelezőpartnereitől érkezett információk alapján tette, ugyanakkor olyan munkákat is neki tulajdonított („csatadalok”), amelyekre nincsenek forrásaink: „Kisfaludy [...] soll herrliche Kriegslieder, Märsche, Buzdítások etc. gedichtet und geschrieben haben. Tibull ist nicht Tyrtæus: ich kann so was nicht.”⁸⁴ Kazinczy tehát úgy fogalmazott, a közvélekedésre utalva, hogy Kisfaludy „állítólag pompás” buzdító munkákat írt prózában és versben, amelyek – tehetjük hozzá – véleménye szerint implicite megfeleltek az ilyen típusú nyomtatványokkal szemben támasztott korabeli műfaji és társadalmi elvárásoknak. Kazinczy azonban azt is leszögezte, hogy ő alkalmatlan az ilyesfajta munkára, és saját s egyúttal Kisfaludy pozícióját meghatározva két, a kor antikizáló poétikafelfogásából jól ismert költői szerephagyományt állított szembe egymással: a politikától elforduló római elégiaköltő Tibullusét és a – bárdköltő ősmintájaként felfogott – marciális elégiák szerzőjeként ismert athéni Tyrtæusét, aki a spártai seregeket buzdította harcra a messzénaiakkal szemben.⁸⁵ A *Regékről* szóló 1810-es recenzió első sora egyébként a mű szerzőjét

⁸⁴ Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgynek, Sátoraljaújhely, 1809. május 30. = KazLev VI, 397.

⁸⁵ A *Magyar Museum* bevezetésében (*Bé-vezetés*) – melyet Kazinczy természetesen jól ismert, hisz az az ő *Előbeszédének* átfogalmazott változata volt – Batsányi a bárdköltői szerephagyományt a mitikus hun előidőkbe vetítve az athéni harcias elégiaköltő és a bárd hasonló társadalmi-politikai funkciót ellátó típusait helyezte egymás mellé: „az *Attila*’ idejében-is voltak *Tyrtæusink*’ s *Bárdussaink*, kik a Magyar fegyver diadalmait énekekkel magasztalták, s nevedekő Vitézeinket Attyaik’ követésére, s Hazájok’, szabadságok’ védelmére, gerjesztették. De ritka jelenések voltak

mint a közelmúlt háborúban szolgált inszurgens őrnagyot és nádori szárnysegédet említette,⁸⁶ amivel a cikk Kisfaludy mint katona-költő imázsát erősítette a németül olvasó nyilvánosság körében.

1809. május 8-án a Veszprém megyei Pápay Sámuel egyértelműen azonosítja a röpirat szerzőjét, a következőket írta Takáts Józsefnek (aki Kazinczynak küldött levele tanúsága szerint már április végén tudott a nyomtatvány megjelenéséről): „Kisfaludy Hazafiúi Szózatát tegnap kaptam olvasni Ősz Gábor Urtúl. Megmutattya, hogy ő nem tsak Poétai termékenységgel, hanem Orátori bőséggel is telylyes mértékben bír. Remekje ezen munka a’ legtökéletesebb Ékesenszóllásnak – Melly nagy veszteség, Barátom! hogy ezen Orátori Buzdításoknak – már most – illy későre – olly kevés foganattját remélhettyük!!”⁸⁷ Pápayhoz tehát a hozzávetőleges megjelenést, illetve a hadüzenetet és az inszurrekció hivatalos fegyverbeszólítását, azaz 1809. április 10-ét követően csak közel egy hónappal később, az osztrák csapatok számos kisebb és nagyobb vereségét (közte az április 21-én és 22-én a bajorországi Landshutnál és Eckmühlnél vívott csatákat) követően jutott el a nyomtatvány egy ismerőse közvetítésén keresztül. A munka megjelentetésének időzítését ennek tükrében nem meglepő, hogy megkésettnek találta, és emiatt a mozgósításra gyakorolt potenciális hatásával kapcsolatban is kétségeit fejezte ki. Vitkovics lesújtó véleményével ellentétben Pápay szuperlatívuszokban beszélt az írott szónoklatként felfogott *Hazafiúi Szózat*ról.

A *Hazafiúi Szózat*ot szerzője maga is terjesztette, név szerint néhány olyan személyt is tudunk azonosítani, akikhez bizonyíthatóan ezen az úton jutott el a magyar vagy német nyelvű nyomtatvány. Két befolyásos dunántúli főúrnak, gróf Festetics Györgynek és gróf Széchényi Ferencnek adatolhatóan levélben juttatta el a röpirat magyar változatát, akiket a *Hazafiúi Szózat* 18. és 19. fejezetében a

ezek, ’s nem állandók [...]”. *Magyar Museum*, I, 9. Tyrtaeus alakja Csokonai Vitéz Mihály inszurrekciós versében (*A’ Nemes Magyarságnak felülésére*, 1797) is hasonló formában tűnt fel, lásd: „A’ Messzéniak fel-támadván a’ Spártabéliek ellen, ezek az orakulumhoz folyamodtak, a’ melly azt tanátsolta nékiek, hogy Athenæből kérjenek Vezért magoknak. Kértek is. Az Athenebéliek pedig tsúfságból egy Tyrtaeus nevű sánta Poétát küldöttek nékiek. De a’ ki egy buzdító Versezetet mondván a’ katonák előtt, annyira fellobbantotta azokat, hogy meg-vernén a’ Messzéniakat, győzedelmet nyert nem annyira kardjával, mint Poézisával. A’ Verse máig is megvan Görög nyelven. Distichonokba van a’ munka öntve: a’ melly vers’ nemét, minthogy a’ Hexametera 6, a’ Pentametera 5 lábból áll, még hajdan már sántának tsúfolta a’ játszi Ovidius – Tirtének a’ történetit böven elő adja *Jusztinus*.” *Csokonai Vitéz Mihály összes művei, Költemények* IV., kiad. Szilágyi Ferenc, Bp., Akadémiai, 1994, 12. Csokonai magyar nyelvű versével explicite ezt a – bárdköltői szerepfelfogást aktualizáló – tyrtaeus buzdító funkciót kívánta ellátni. Lásd még: PORKOLÁB Tibor, *A „dicsőség temploma”-képzet és a bárdköltészeti szerephagyomány = Irodalomtörténeti Közlemények*, 106(2002), 112–154, 122, 126. A bárdköltészethez Berzsenyi kapcsán lásd még: VADERNA 2015, i. m.

⁸⁶ Kazinczy Ferenc Romy Károly Györgynek, Széphalom, 1810. jan 28. = *KazLev* VII, 247.

⁸⁷ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár (a továbbiakban: MTA KIK Kt.), K 377/30, f. 1v, Pápay Sámuel Péteri Takáts Józsefnek, Pápa, 1809. május 8. Ősz Gábort nem sikerült azonosítanom.

magyar tisztképzésre,⁸⁸ illetve a Nemzeti Múzeum kapcsán tett úttörő felajánlásaik miatt a hazafias mágnás követendő példájaként állított tehetősebb olvasói elé.⁸⁹ A röpirat Széchényi mellett a szociális és kulturális ügyekre, illetve a Ludovikára tett adományairól ismert Marczibányi Istvánt is úgy említette, mint aki „a’ Hazának szent oltárához oly sok, nagy, és szép áldozatokkal járúl[t]”, arra azonban nincsenek forrásaink, hogy neki is elküldte-e *Szózatát* Kisfaludy.⁹⁰ Festetics 1809. április 29-én írott levelében mondott köszönetet a röpirat neki ajándékozott példányáért.⁹¹ A *Hazafiúi Szózatot* mint retorikailag kiválóan sikerült, igen meggyőző, buzdító munkát értékelte, amely hatékonyan egyesítette magában az érvek logikus kifejtését (tulajdonképpen a vonatkozó hazai jog és történelem beható ismeretét), az olvasók szenvedélyeinek felkorbácsolását és – a nyomtatvány anonimitása dacára – az egyértelmű szerzői attribúción keresztül a Kisfaludy jelleméből fakadó erkölcsi hitelességet: „Valamint az Igazságért magát el szánó hazafiúi Nagy lélek hasznos törekedésével a’ Felséges Királyjának, és a’ törvényes országi Constitutiójának védelmét pája futásának leg szentebb tárgyává ki teszi; úgy azon Nagy Lelkek, a’ kik olyan szívet el ragadó ékessen szóllással, olyan Hazai régi történeteknek, és Törvényeknek bő esmérességével, olyan emberi szívet ésmertető böltselkedéssel, olyan nemes érzékenységeknek andolgtatásával, a’ bátor szívé, Királyjait, és szabadságait meg sertők ellen boszszú álló Magyar Nemzetet, az ősi erköltsre úgy fel buzdítják, mint azt Feő Strázsamester Úr remek munkájában tselekszi, igaz tiszteletet, és mindnyájunktól hálaadatosságot érdemelnek. Azért tehát nem tsak nagy köszönettel veszem, hogy barátságossan azt vélem közleni méltóztatott, hanem magam is azon ösvényt, a’ melyet a’ hazafiúiságnak ki jelezni méltóztatott, követni, a’ mennyire erőtlenségem engedi, igyekszem.” A gróf a nádorhoz hasonlóan – aki kihúzta az önmagával kapcsolatban túlzónak talált részeket – maga is igyekezett elhárítani a *Hazafiúi Szózat* személyéhez intézett magasztaló sorait, egyúttal Kisfaludy gesztusát megköszönve egy lovat ajándékozott neki: „Addig is miglen személyessen szerentsém lehet Jó szándékát Feő Strázsamester Urnak meg köszönni, egy paripát örök emlékezetül ajándékul adhassak, a’ melyet is ime ezennel el küldök, hogy az minden veszélyekben szerentséssen ki mentse, és a’ Magyar Petrarchánkat, a’ Vitéz Lantosunkat, a’ ki édes tárogatojával álomból életre fel serkent, a’ régi szenyből ki tsinosít, a’ Nemest Nemessé teszi, mindenütt szerentséssen hordozza.”

Kisfaludy gróf Széchényi Ferenc számára is maga juttatta el *Hazafiúi Szózatát*, az ajándékozás gesztusa kettejük személyes kapcsolattartási gyakorlatába il-

⁸⁸ Gróf Festetics György 1802-ben 40 000 forintos alapítványt tett, hogy amíg nem állítanak fel egy magyarországi tisztképző intézetet, addig a bécsi katonai akadémián képezhessék a magyar nemesifjakat, amiről törvény is megemlékezett: 1808:4. tc. Festetics példát mutatta ezzel tulajdonképpen a későbbi Ludovika körüli adományozási hullámhoz is hozzájárult.

⁸⁹ HSz, 92, 96.

⁹⁰ A Ludovikára Marczibányi 50 000, Széchényi 8000 forintot ajánlott (1808:7. tc. 18.§).

⁹¹ MTA MTA KIK Kt. K 376/70, gr. Festetics György Kisfaludy Sándornak, Keszthely, 1809. április 29.

leszkedett. Valószínű, hogy Kisfaludy Széchényivel először 1807 áprilisában, mint „N. Zala és Vas Várm. Táblalírája” vette fel a kapcsolatot, akit a frissen megjelent *Regékkel* ajándékozott meg.⁹² Széchényi nem sokkal később megküldte Széchényi György prímás és Széchényi Pál kalocsai érsek, Miller Jakab Ferdinánd által kiadott levelezését,⁹³ melyre a költő a *Himfy* 1807-es kiadásával ajánlotta magát a főúr kegyelmébe.⁹⁴ Kettejük között a következő levélváltásról épp az 1809-es évből van információnk, ekkor Vas megye adminisztrátoraként a gróf is részt vett a megyei felkelés szervezésében, fiai pedig közbenjárására a felkelés vezérkaránál szolgáltak. Kisfaludy március 6-án ígérte meg, hogy eljuttatja a *Hazafiúi Szózat* cenzúra (és kinyomtatás) előtt álló füzetét és munkája eredeti kéziratát Széchényinek és rajta keresztül a nemzeti könyvtárnak.⁹⁵ A következő keltezetlen levelével teljesítette ígéretét, egyben explicitté tette a nádori megbízatás tényét is, valamint megígérte, hogy a mű kéziratát személyesen adja át, amikor legközelebb Budán jár. A Széchényinek (és rajta keresztül a múzeumnak) ígért példányt illetően azt is megjegyezte, hogy abban a „nyomtatásban esett tetemes hibákat” a saját kezével igazította ki.⁹⁶

Arra is van adatunk, hogy Kisfaludy felsőbb osztrák katonai körökben is igyekezett népszerűsíteni munkáját. 1809. októberben Colloredo gróf és a roppant olvasott, vallon származású Chasteler márki⁹⁷ altábornagyok sümegi tartózkodása kapcsán⁹⁸ úgy utasította Szegedy Rózát, hogy: „Ha vagy onthon *Hazafiúi Szózatomból* egy felesleg való exemplár, tehát elő adandó alkalmatossággal adgy egygyet Chastelernek.”⁹⁹ A német változat kedvező recepciójáról két ízben maga a szerző számolt be feleségének. 1809. május 29-én feltehetően a röpirat udvari

⁹² Kisfaludy Sándor gr. Széchényi Ferenchez, Sümeg, 1807. április 20. = VALJAVEC Frigyes, *Magyar írók levelei Gróf Széchényi [sic!] Ferenchez*, II = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 44(1934), 387–396, 394.

⁹³ *Epistolae, archi-episcoporum Georgii Strigoniensis et Pavli Colocensis e comitibus Szécsényi ad pontifices, imperatores, reges, electores, principes, ministros, belliduces, aliosque illustres aevi svi viros datae, et vicissim ab illis acceptae, quas ex autographis*, ed Iac[obus] Ferdin[andus] de Miller, Pestini, Mathiae Trattner, 1807. A kötet megtalálható Kisfaludy könyvtárában is: Országos Széchényi Könyvtár, Kisfaludy Sándor könyvtára (a továbbiakban: OSZK Kisf.), 761. sz.

⁹⁴ Kisfaludy Sándor gr. Széchényi Ferencnek, Sümeg, 1807. november 12. = VALJAVEC 1934, i. m. 394–395.

⁹⁵ Kisfaludy Sándor gr. Széchényi Ferencnek, Sümeg, 1809. március 6. = VALJAVEC 1934, i. m. 395.

⁹⁶ Kisfaludy Sándor gr. Széchényi Ferencnek, H. n., [1809] = VALJAVEC 1934, i. m. 395–396.

⁹⁷ Aki egyébként tudott magyarul is, és a szerző némileg túlzó állítása szerint nemcsak a *Himfy* és a *Regék* lelkes olvasója volt, de azokat fejből recitálta, valamint német és francia nyelven is képes volt elmondani, ld.: Kisfaludy Sándor Szegedy Rózának, Komárom, 1809. július 12. = KSMM VIII, 203. Chasteler tizenkét nyelven tudott: VON WURZBACH, Constantin, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, Bd. II., Wien, Vlg. der typografisch-literarisch-artistischen Anstalt, 1857, 331–334.

⁹⁸ Kisfaludy Sándor Szegedy Rózának, Kisbér, 1809. október 29. = KSMM VIII, 245.

⁹⁹ Kisfaludy Sándor Szegedy Rózának, Kisbér, 1809. október 30. = KSMM VIII, 248.

fogadtatására utalva a következőket írta neki (bár a hírek jóval korábbiak lehetnek, hisz május 13-án a várost megszállták a franciák): „Az én német Hazafiúi Szózatom Bécsben nagy lármával fogadtattott.”¹⁰⁰ Szeptemberben pedig gróf Beckers főszárnysegédőtől származó információkra hivatkozva a legmagasabb katonai és udvari körök elismeréséről tudósította Rózát: „azt beszéllé, hogy Tatán a’ napokban a’ Császár’ asztalánál nagy magasztalásokkal emlegették munkáimat; alig volt valaki még a’ Német Generálisok közül is, a’ ki híreket nem hallotta volna; Beckers azután mondá nekik, hogy az Insurrectionának napkönyve is azon stílusban lessz írva.”¹⁰¹ Itt tehát Kisfaludy arra is utalt, hogy az általa előállított hivatalos, katonai vonatkozású szövegek a standard hivatali írásmódnak is élvezetes és egyéni színt adnak.

A fenti levélrészletek azt mutatják, hogy Kisfaludy röpiratának és szerzőségének, egyúttal nádor melletti kulcspozíciójának híre, részben meglévő kapcsolati hálójára építő tudatos önmenedzselő tevékenységének, részben a tőle független információáramlásnak köszönhetően egyrészt elterjedt a korabeli magyarországi literátus nyilvánosságban, másrészt ismert volt a két legjelentősebb, mecénatúrára hajlamos, hazafias főúr számára, harmadrészt pedig, bár ezt a szerző levelein kívül más nem erősíti meg, nagy valószínűséggel a röpiratról felsőbb osztrák katonai-politikai körökben is tudomást szereztek. Vitkovics negatív és Kazinczy inkább semleges értékítéletét leszámítva, úgy tűnik, hogy azok számára, akik előtt az eredetileg szándékosan anonim formában megjelentetett buzdító munka szerzősége világossá vált, Kisfaludy jelleméből, írói kvalitásából és presztízsből, továbbá hivatalos pozíciójából fakadó tekintélye felerősítette a szöveg üzenetét.

A röpirat példányai köz- és magángyűjteményekben: elterjedés, használati és olvasásmódok

A *Hazafiúi Szózat* elterjedtségére, egykori birtokosaira mint potenciális olvasókra egyrészt a korabeli hagyatéki összeírásokból, intézményi- és magánkönyvtárak jegyzékeiből, másrészt a közgyűjteményekben jelenleg is őrzött példányokból következtethetünk. A tulajdonosi bejegyzések a proveniencia megállapítása mellett a possessor érdeklődési körére is utalhatnak, míg a marginális, illetve szövegközi kommentárok, jegyzetek, különféle jelölések, javítások stb. a mű használatának módozatairól tanúskodnak, így tulajdonképpen a *Hazafiúi Szózat* mint könyv antropológiájának megértéséhez járulnak hozzá.¹⁰² A possessorok egy része feltehetően 1809-ben maga vette meg vagy közvetlenül a szerzőtől kapta a röpiratot. Az, hogy valaki vásárlás útján vagy egyéb módon már esetleg jóval

¹⁰⁰ Kisfaludy Sándor Szegedy Rózának, Buda, 1809. május 29. = KSMM, VIII, 173.

¹⁰¹ Kisfaludy Sándor Szegedy Rózának, Kisbér, 1809. szeptember 7. = KSMM VIII, 221–222.

¹⁰² Ehhez legújabban Cserei Mihállyal kapcsolatban: TÓTH Zsombor, *A kora újkori könyv antropológiája, Kézírtos irodalmi nyilvánosság Cserei Mihály (1667–1756) írás- és szöveghasználataiban*, Bp., reciti, 2017, különösen: 159–304.

a nemesi felkelést követően jutott hozzá Kisfaludy munkájához, nemcsak a könyv és a szerző presztízsét jelezheti, hanem utalhat a szöveg közvetlen politikai, azaz hazafias-nemzeti inszurrekciós buzdításként való befogadásától és használatától különböző módokra is, például a nemzeti történeti elbeszélésként vagy az inszurrekció mibenlétéről szóló összefoglalásként való olvasására. A tulajdonosi bejegyzések lehetőséget nyújthatnak arra, hogy az egykori possessorok társadalmi állását, rendi státusát, esetlegesen Kisfaludyhoz való viszonyát rekonstruálni tudjuk. Egyúttal a kötet és a szöveg eredeti célcsoportjánál – mindenekelőtt a potenciálisan felkelésre kötelezett nemes férfiaknál – összetettebb birtokosi-használói kör kiterjedésére is következtethetünk belőlük.

A possessorok egy része tehát Kisfaludy ismerősi köréhez tartozott, részben tőle értesült a röpiratról, illetve kapta meg azt. Hagyatéki leltára szerint Pápay Sámuel bibliotékájában akadt egy – talán éppen az egyik levelében említett, Ósz Gábortól kölcsönkapott – magyar példány.¹⁰³ A Kisfaludyval szoros munkakapcsolatban álló, egyúttal a nádor alkalmazásában álló Verseghy Ferenc könyvei között is szerepel a *Szózat*.¹⁰⁴ Verseghy 1809 elején a „tudós rend” részéről részt vett a felkelők számára kidolgozott szabályzatok magyarításában,¹⁰⁵ egyúttal a nádor számára németből egy spanyol Napóleon-ellenes röpiratot fordított.¹⁰⁶ A szerzővel szintén jó viszonyt ápoló Görög Demeter könyvtárában a magyar és a német változatból is találhatunk egyet-egyét.¹⁰⁷ Vitkovics Mihály egykori

¹⁰³ MNL Veszprém Megyei Levéltára, IV. 1.b., Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai, Köz- és kisgyűlési iratok, 1828. jún. 2. 101. sz., Néhai Pápay Sámuel úr hátrahagyott Könyveinek Lajstroma. A hagyatéki összeírás forrásértékéhez lásd: HUDI József, *Pápay Sámuel hagyatéka mint történeti forrás = Irodalomtörténeti Közlemények*, 119(2015), 17–25.

¹⁰⁴ Pontosabban Verseghy időskori, hagyatéki szempontok alapján összeállított katalógusában (*Catalogus librorum denati Ex-Pauli Franc. Verseghy. 1824*): DEME Zoltán, *Verseghy könyvtára*, Bp., Akadémiai, 1985, 28–29, 116. sz. Verseghynek volt egy példánya a *Hunyady Jánosból* (159. sz.) és a *Himfy szerelmeiből* (481. sz.) is.

¹⁰⁵ MTA KIK Kt., K 772, f. 59v, No. 22, 1809. február 11.

¹⁰⁶ CSÁSZÁR 1909, 309–310. Verseghy anonim fordításához – ahogyan azt Rainer Wohlfeil valószínűsítette – az F. A. Bran-féle kiadást és a *Sammlung der Actenstücke über die spanische Thronveränderung* (Germanien, s. n., 1808, I–IV) III. kötetét használta fel, valamint a szöveget egy, a magyar nemzethez intézett Napóleon-ellenes előszóval látta el. Ehhez lásd: WOHLFEIL, Rainer, *Die Flugschrift des Don Pedro Cevallos, Ein Beitrag zur politischen Propaganda der Spanier im Kampf gegen Napoleon = Festschrift für Johannes Vincke zum 11. Mai 1962.*, hrsz. Consejo de Investigaciones Científicas, Görres Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft, Madrid, CSIC, 1962–63, 713–750. Újabban: DONCSECZ Etelka, „Mivel én nem olly ártatlanul viseltem a’ fogságot...”, *Verseghy Ferenc és az udvari propaganda = „közöttünk a’ Mester”*, Tanítványi köszöntőkötet a 60 éves Debreczeni Attila tiszteletére, szerk. Bódi Katalin, Bodrogi Ferenc Máté, Debrecen, DEK, 2019, 189–196. A röpirat: CEVALLOS, Pedro, *Hiteles előadása a spanyol történeteknek az Aranjuzei nyughatatlanságoknak fellobbanásátul fogva a Bajóni Juntának befejezéséig*, [ford. Verseghy Ferenc], Magyar Országban, [s. n.], 1809.

¹⁰⁷ ZVARA Edina, *Egy tudós hazafi Bécsben, Görög Demeter és könyvtára*, Bp., OSZK, Gondolat, 2016, *Hazafüüi Szózat*: 406, 681. sz.; *Patriotische Worte*: 427, 769. sz. A kötetek ma a kismartoni Eszterházy-kastély könyvtárában találhatóak, jelzetük: 10257 és 7995.

magánkönyvtárában szintén megtalálható volt a röpirat egy magyar nyelvű példánya,¹⁰⁸ csakúgy, mint Kultsár István gyűjteményében, aki hivatásából adódóan sok más 1809-es háborús és inszurrekciós nyomtatványnak is a birtokában volt.¹⁰⁹ Gróf Festetics György egykori keszthelyi magánkönyvtárába szerzői ajándékozás útján került a nyomtatvány, amely nagy valószínűséggel azonos a gyűjtemény jogutódjában, a Helikon Kastélymúzeum Könyvtárában ma is megtalálható példánnyal.¹¹⁰ Mint már szó esett róla, gróf Széchényi Ferencnek – illetve rajta keresztül a nemzeti könyvtárnak – Kisfaludy hasonlóan maga ígért egy javított példányt, illetve a tisztázati kéziratot.

Már az interneten elérhető elektronikus adatbázisokat áttanulmányozva is rögvest kiderül, hogy a magyar kiadásból meglehetősen sok maradt fent, ami valószínűleg a szerző kilétének, a kötet hosszának, magas példányszámának és üzenetének egyaránt köszönhető, míg a német szöveg előfordulása jóval ritkább. A közgyűjteményekben fennmaradt köteteket alaposan áttanulmányozva tovább bővíthetjük a röpirat elterjedéséről a korabeli magánkönyvtárakra vonatkozó forrásokból szerzett információinkat. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Könyvtárában a *Hazafiúi Szózat*ból két példány¹¹¹ lelhető fel, ezek közül az egyiket Kecskeméti Csapó Dániel ajándékozta 1836-ban az intézménynek.¹¹² A Ráday Gyűjtemény Könyvtárának Műemlékkönyvtárában található magyar példány egykor a Rádayak péceli magánbibliotékájának részét képezte.¹¹³ A Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg Kuno Könyvtárában található példány, amely a budapesti Paedagogium (tanítóképző) magyar nyelvi sze-

¹⁰⁸ CSEPREGI Klára, BOR Kálmán, „*Könyvim az én fiaim*”, Vitkovics Mihály könyvtára, Bp., OSZK, Gondolat, 2013, 157, 696. sz. Tudjuk, hogy Vitkovics a magának vett példányt, közvetlenül annak elolvasása után, megküldte Kazinczynak. Abból, hogy a hagyatéki leltár részeként készült összeírásában is szerepel a tétel, vagy az következik, hogy Kazinczy később visszaküldte neki, vagy nem, és Vitkovics szerzett magának egy újabbat. Bár ez utóbbi a műről alkotott lesújtó véleménye tükrében kevésbé valószínű.

¹⁰⁹ Jelzete: O.1646, lásd: ALAPY 1928, i. m. 190. Kultsár az 1809-ben újságjában bemutatott inszurrekciós nyomtatványok egy részéből saját példánnyal rendelkezett. Valószínű, hogy a *Szózat* ajánlását már úgy írta, hogy olvasta – vagy legalábbis átfutotta – azt.

¹¹⁰ Jelzete: HKMK, JURIS1484.

¹¹¹ Jelzetük: M.Pol.O.119 és M.Pol.O.7740.

¹¹² (Kecskeméti vagy Kecskeméthy) Csapó Dánielről keveset tudunk, Szinnyei tévesen azonosította a tolnai szabadelvű politikussal, mezőgazdával, (tagyosi) Csapó Dániellel (1778–1844). Kecskeméti Csapó valószínűleg kötődött a kecskeméti református kollégiumhoz, 1835-től akadémiai írnok, nyelvtudós, tájszógyűjtéseket is készített. Lásd: SÜTŐ József, „*Hortobágyi kocsmárosné, angyalom!*”, *Egy Petőfi-népdal folklorisztikai vonatkozásai = Forrás*, 1973/1, 52–60; SZILÁGYI Ferenc, *A Csokonai-kiadó „Kelemföldy”, azaz: Kecskeméthy Csapó Dániel = Irodalomtörténeti Közlemények*, 73(1992), 328–344. Neve elsősorban vegyes daloskönyveiről lehet ismert, de „Kelemföldy” álnéven Csokonai műveit is kiadta. 1847-es gyűjtése Kisfaludytól *Nemzeti ének* címen tartalmaz egy verset, lásd: KECSKEMÉTHY CSAPÓ Dániel, *Nemzeti dalok és marsok*, Pest, Emich Gusztáv, 1847, 14–16. Az adományozásról: *Tudományos Gyűjtemény*, VI, 1836, 126.

¹¹³ Jelzete: 0-6008.

mináriumából került az állományba, pedig eredetileg Finta Pál tulajdonát képezte.¹¹⁴ Az Országgyűlési Könyvtár Ghyczy Ignác egykori nagyigmándi könyvtárának¹¹⁵ részeként, az örökösök adományozásának köszönhetően gyarapodott Kisfaludy röpiratának egy kötetével, ugyanitt megtalálható egy másik példány is.¹¹⁶ Könnyen megeshet, hogy a mezőgazda, későbbi országgyűlési képviselő apjától, a konzervatív jómódú birtokos Ghyczy Ferencről örökölte a kötetet, aki az utolsó nemesi felkelés idején Komárom megye másodalispánja, a lustráló bizottság tagja s egy ideig a komáromi vár erődítési munkálataiért felelős királyi biztos volt, sőt az ő komáromi házában szállt meg I. Ferenc feleségével együtt a wagrami csatavesztést követően.¹¹⁷ A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárba pedig Ballagi Géza röpiratgyűjteményének megvásárlásán keresztül, de nem kolligátumban, hanem külön kötetként került be.¹¹⁸ A szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár birtokában lévő magyar nyelvű példány¹¹⁹ töredékes tulajdonosi bejegyzéséből csak annyi derül ki, hogy egykori tulajdonosa kalocsai illetőségű volt, talán egyházi személy lehetett: „Michäelis [...] Colocensis”. A Pécssett fellelhető két *Hazafiú Szózat*¹²⁰ az államosítást követően a premontreiektől került a gyűjteménybe, ezek egyike eredetileg Szabó Miklósnak, a rend tagjának, szombathelyi gimnáziumi tanárnak a birtokában volt.¹²¹ A Columbia Egyetem könyvtárában található, possessorbejegyzés nélküli példányban valaki – talán maga a szerző – kijavította a hibák egy részét, amelyek a nádor által törlésre javasolt helyek elhagyása miatt, a korrektor figyelmetlenségéből fakadóan maradtak a

¹¹⁴ Jelzete: RA 5418. Több Finta vezetéknevű nemesi családot is ismerünk, de nem sikerült kiderítenem, hogy ez esetben konkrétan melyikről van szó, ahogyan azt sem, hogy egyáltalán nemesi családba tartozott-e az egykori possessor. A könyvtár Régi Könyvek Tárában három Finta Páltól származó könyvet is találhatunk, ezek közül az egyik (RA 5505, Adolf KNIGGE, *Az emberekkel való társalkodásról*, I–III, ford. Kis János, Győr, Streibig Jósef, 1798) többi könyv bejegyzése alapján kiderül, hogy „a kis fiam pedig Finta Josi ki szakasztotta a könyv címjét”. Az egykori possessor „mini biográfiaját” azonban innentől nem sikerült rekonstruálnom.

¹¹⁵ A gyarapodáshoz lásd: CSENDES Katalin, *A képviselőház könyvtárának Ghyczy Ignác-gyűjteménye = Magyar Könyvszemle*, 85(1969), 353–361.

¹¹⁶ Jelzeteik: 410.502 és C4/1416.

¹¹⁷ ALAPI Gyula, *Komárom vármegye és az utolsó nemesi felkelés*, Komárom, Spitzer Sándor, 1910, 4, 25–26. Ghyczy Ferenchez: SZIGETI István, „Hazámnak hasznos polgára kívánok lenni”, *Ghyczy Kálmán élete és politikai pályája* (1808–1888), Bp., 2012, 18–21.

¹¹⁸ Jelzete: B 819/73. Ex librise: „Hinka”; talán hinkovcezi Hinka László (1845–?) pécsi püspöki jogtanácsos gyűjteményéből vásárolta Ballagi.

¹¹⁹ Jelzete: G.E. 1061.

¹²⁰ PTE TGYO, 134471 és 122347.

¹²¹ Jelzete: 122347. Lásd az ugyanitt található latin Cicero-kiadás possessorbejegyzését: „Nicolai Szabó [...] Ord. Praemont.” Jelzete: 134592; CICERO, Marcus Tullius, *Ad Q. fratrem dialogi tres de oratore*, ed. Esaias Budai, Debrecini, Michael Szigethy, 1795. Szabó Miklós, a rend szombathelyi gimnáziumának professzora 1833-ban halt meg, lásd: Csornai Premontrei Prépostság Magánlevéltára (1573–1950), V. 1. Szerzetesi hagyatékok, 1. dob, 1. sz. Szabó Miklós, megh. 1833.

szövegben.¹²² Egy körülvágatlan, kiadói zöld-piros papírborítós példány a győri bencés székház könyvtárából került a Torontói Egyetem könyvtárába.¹²³ A British Museum példányában kétszer is a „Vajai Way Annáé” possessorbejegyzés szerepel, egyszer az 1815-ös évszámmal kiegészítve. Vay Anna a befolyásos kőji Komáromy 'bene possessionatus' nemzetség Bihar megyei ágából származó György felesége volt, aki a vele kapcsolatos töredékes információk alapján is egy művelt, mecénatúrára hajlamos nemesasszonynak tűnik.¹²⁴ Személyében találhatjuk meg egyébként a kötet egyetlen azonosítható nőnemű possessorát. Hogy egy jómódú nemesasszony olvasott, illetve rendelkezett könyvekkel, a 19. század második tizedében már nem számított ritkaságnak, az azonban kivételes, hogy Vay egy mindenekelőtt hadra fogható férfiak számára íródott, magyar nyelvű propagandisztikus politikai-történeti röpiratnak volt a birtokosa. Ezzel tulajdonképpen beteljesítette a Kultsár ajánlásában a női olvasókkal kapcsolatban foglaltakat.

Az OSZK különböző gyűjteményeiben a *Hazafiúi Szózat*ból öt, míg a *Patriotische Wortéből* két példány található.¹²⁵ A továbbiakban érdemes ezeket egyenként is közelebbről szemügyre venni, ugyanis azok a könyv kiadásának és használatának történetére vonatkozóan fontos információkkal szolgálnak. (1) A *Hazafiúi Szózat* egyik, *Patriotische Worté*vel közös kolligátumba kötött példány

¹²² Mai jelzete: DB925.3.H39.

¹²³ Mai jelzete: JN2167 .H3.

¹²⁴ SZINNYEI VI, 816; MCs VI, 318. Már mint özvegy, 1834-ben a magyar előadóművészetek előmozdítására 5000 forintos adományt tett, lásd: REXA Dezső, *Egy második Nemzeti Színház eszméje 1843-ban = Akadémiai Értesítő*, 27(1916), 131–141, 136.

¹²⁵ A *Hazafiúi Szózat* további, irodalomtörténetileg érdekes korabeli bejegyzéseket feltehetően – bár sajnos nem volt lehetőségem minden esetben az autopsziára – nem tartalmazó példányai találhatóak az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtárában (Rar. Hung. 313), az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének könyvtárában (6796), a PIM-ben (A 5.439 és A 24.730-P), a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Múzeum és Intézet Hadtörténeti Könyvtárában (R 7.777), illetve Könyvgyűjteményében (3.264), a miskolci Lévay József Muzeális Könyvtárban (LJ B 8382), a veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtárban (A 2098, K 51), a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában (L282), az aradi Biblioteca Județeană „Alexandru D. Xenopol” könyvtárban (117130), ahova valószínűleg az egykori Királyi Főgimnázium könyvtárából került. A PW további példányai fellelhetők még a Petőfi Irodalmi Múzeumban, (A 247), a Bajor Állami Könyvtárban (Austr. 5463 d), az OSZK-ban (216.822, 814.256), a FSZEK-ben (39271), az MTA-n (M.Pol.O.638), a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában (I1083), illetve a kolozsvári „Lucian Blaga” Központi Egyetemi Könyvtárban (III. 4144). A HSz árverési tételként is rendre felbukkan, az Axioart online műkereskedelmi portálon például 6 licitre bocsátott példányt találhatunk az elmúlt évekből: <https://axioart.com/kereses/archiv-tetelek?search=hazafi%C3%BAi%20sz%C3%B3zat> (Letöltve: 2018. 04. 02.). Ebből az egyik egy 19. század végi díszes kötésű példány (Studio antikvárium, 36. könyvárverés, 351. tétel).

nya¹²⁶ a könyvtár egykori igazgatója, Miller Jakab Ferdinánd¹²⁷ címlapon szereplő bejegyzése szerint magának a szerzőnek volt az ajándéka: „Donatum sibi ab Authore V[ice] Colonelli Insurrectionali Kisfaludi Bibliothecae Széchényianae regnicolari cessit an[no] 1814. J[acobus Ferdinandus] Miller M[anu] pr[opria]”.¹²⁸ Közvetlenül e fölött, a címet követően ceruzával szerepel egy, talán maga Kisfaludy által a könyvtáros számára a névtelen röpirat szerzőségét tisztázó bejegyzés is: „irta Kisfaludy Sándor”. Mátray Gábor, a könyvtár „öre” ezen példány előzéklapjának versóján a nyomda és a kiadó viszonyát próbálta tisztázni: „Opus hoc (typo eiusdem spectato) in typhographia reg. scient. Universitatis Budae videtur impressum fuisse. Nec obstant verba »Pesten, Hartleben Konrád Adolfnál. 1809.« averso thecae lateri exemplaris hungarici Bacsányienis impressa, quod pariter bibliothecae Széchényian[ae] regnicolari ingremiatum existit.”¹²⁹ Eszerint tehát a *Hazafiúi Szózat*ot Budán, az Egyetemi Nyomdában nyomtatták.¹³⁰ Ez a példány az adományozás datálása, illetve az autográf javítások hiánya miatt nem lehet azonos az 1809-ben Széchényinek megküldöttel, amelynek egyébként mindeddig nem sikerült a nyomára akadnom. Az ezzel egybekötött német példányon, amelyről az előzéklap is hiányzik, szerepel a szerző neve. Az is jól látszik, hogy mindkét példány címlapjáról, ismeretlen okokból – talán egy korábbi possessorbejegyzést akartak ily módon eltüntetni? –, a cím és a kiadás dátuma között egy-egy négyszög alakú és utóbb ragasztással pótoltt kivágás található, amely megelőzi a könyvtárosi bejegyzéseket. (1b) Az ezzel egybekötött *Patriotische Wortén*, amelyről az előzéklap is hiányzik, viszont biztosan nem autográf felirattal szerepel a szerző neve. (2) Egy teljesen intakt szerzői példány a Darnay Kálmán által 1897-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott Kisfaludy-könyvtárból került a gyűjteménybe.¹³¹ (3) A *Hazafiúi Szózat* és (2b) német

¹²⁶ Jelzetük: M 814.255–814.256=92. (Rezerv példány). Könyvtári félbőr kötés (aranyozott felirattal a gerincen: „Kisfaludi / Hazafiúi Szózat / Germ. et Hung.”), eredeti papírborító hiányzik, pirosra festett lapélek.

¹²⁷ Miller Jakab Ferdinánd (1749–1823), nagyváradi gimnáziumi, majd jogakadémiai tanár, 1803-tól a Nemzeti Múzeum könyv- és érmegyűjteményének öre, majd 1808-tól igazgatója, 1817-től cs. kir. tanácsos.

¹²⁸ Kisfaludy tehát saját maga ajándékozta a példányt a könyvtárnak 1814-ben. A rendfokozat feltüntetése hibás, Kisfaludy őrnagyi (Major), nem pedig alezredesi (Vice-Colonellus) tisztet viselt a felkelésnél.

¹²⁹ Azaz: „Ez a munka, ahogy ugyanabból a nyomtatóból is látszik, úgy tűnik, hogy a Budai Királyi Egyetemi Nyomdában lett nyomtatva. Nem cáfolják ezt azon másik, Batsányi-féle magyar nyelvű példány hátsó borítójára nyomtatott szavak (»Pesten, Hartleben Konrád Adolfnál. 1809.«), amely az Országos Széchényi Könyvtárnak adományoztatott.”

¹³⁰ Mátray Gáborra hivatkozva Váczy János is ezt valószínűsítette, lásd jegyzetét: KazLev VI, 574.

¹³¹ Jelzete: OSZK Kisf. 99. Kívül pirosas, belül zöldre festett kiadói papírkötés. Eredeti jelzete: 313.

változatának további példányai, ex librisük szerint gróf Illésházy István¹³² Nemzeti Múzeumnak ajándékozott, közel 8000 kötetre rügő dubnici magánkönyvtárának 'Illésházianae Bibliothecae Dubniczensis' állományából kerültek a későbbi Széchényi Könyvtár gyűjteményébe.¹³³ Figyelmet érdemlő Illésházy inszurrekcióval kapcsolatos múltja: gróf Dessewffy József akadémiai emlékbeszédéből (1840. szeptember 8.) egy elhivatott és szigorú főtiszt alakja rajzolódik ki, aki családja hagyományaihoz híven 1797-ben felkelő ezredesként vezette Trencsén és Liptó vármegyék zászlóaljait a szombathelyi táborba.¹³⁴ 1809-ben pedig szintén Dessewffy szerint mint két megye főispánja, alkancellár „minden veszedelmét az ellenségi beütésnek hazánkba, minden áldozatokkal együtt, mikor az szükségessé lőn, férfiasan állotta ki”.¹³⁵ Adódik, hogy Illésházy korábbi és aktuális hivatalára tekintettel is érdeklődhetett Kisfaludy munkája iránt.

(4) Egy másik kötet provenienciájára¹³⁶ nézve szintén érdekes információkra bukkanhatunk. Az előzéklap rectóján – részben áthúzott, szárnypróbálgatásokra emlékeztető, s a gyermek- vagy ifjúkori (közösségi) reprezentációs íráshasználat jegyeit mutató – bejegyzések szerepelnek, nevek (Pattantus János, Kollár János és Czuppon Mária)¹³⁷ és több dátum (1823-ból). Az is kiderül, hogy a könyvet Czuppon Mária[a] kaphatta ajándékba egy 1823. május 15-i győri látogatás alkalmával. A dátumozás némi latintudást sejtet, talán diákok írhattak a könyvbe. A versón ceruzás rovások és – egy másik kéz írásával, fekete tollal – egy négysoros szentencia is található,¹³⁸ a hátsó védőlapon pedig egy emberalakot egy épület előterében ábrázoló, szintén ceruzás (gyermek)rajz. Jól kivehető az is, hogy az egykori tulajdonosok még a brosírozott könyv előzéklapjára írtak, amit aztán a későbbi birtokosa a kötéshez körülvágatott. A fenti bejegyzések arra utalnak, hogy a kötetet nem szöveggként, hanem materiális értelemben, mintegy „üres” írópapírosként használták. A címlapon található possessorbejegyzés szerint a kötet egy időben Pfriem József, Fejér és Komárom megyei táblabíró, királyi táblai

¹³² Gróf Illésházy István (1762–1838), művelt, bibliofil főúr, Turóc és Liptó főispánja, később a rendi ellenzékkel rokonszenvező politikus, részt vett az Akadémia alapításában, annak haláláig igazgatósági tagja volt.

¹³³ A HSz jelzete: 814.255, a PW-é: 216.822; kívül piros, belül zöld papírborítóban. A gyűjteményhez részletesen lásd: BERLÁSZ Jenő, *Az Illésházy-könyvtár, Fejezet az Országos Széchényi Könyvtár állománytörténetéből = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967*, Bp., 1969, 57–97. E gyűjtemény jelentőségéhez újabban lásd: GRANASZTÓI 2011, i. m. 16–18.

¹³⁴ Gr. DESSEWFFY József, *Emlékbeszéd gr. Illésházy István ig. tag felett = Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, V, Buda, 1842, 163–186, 176–177.

¹³⁵ *Uo.*, 181.

¹³⁶ Jelzete: M 814.255:3. Mintás vászon és papír keménytáblás, körbevágva, hiányzik a kiadói papírkötés. Eredeti jelzete: Hung. 3192 / M.

¹³⁷ Mindhárom említett személy nemesi családnévként is ismert vezetéknevet visel, ennél több azonban nem állapítható meg róluk.

¹³⁸ A körülvágás miatt egy felfejthetetlen szó (talán „[t]anult”), majd: „az elsőt tsöndes elmével / várom, a másodikat az / igazságos egék a' te / számodra tartják”.

ügyész, később udvari kamarai fogalmazó¹³⁹ könyvtárába („Ex Libris Joseph. Pfriem.”) tartozott. Ugyanezen az oldalon kiradírozott ceruzás bejegyzésként szerepel Kisfaludy Sándor neve és a kiadás helye (Pest) is, amely talán valamelyik könyvtárhoz köthető. A cím fölött a possessorbejegyzéstől eltérő tintával írva olvashatatlan betű-szám jelölés, mellette pedig a „326.” szám található. A kötet a Népkönyvtári Központtól, az „elhagyott” vagy „államosított” javak begyűjtése és feldolgozása során kerülhetett állami tulajdonba 1952 és 1954 között.¹⁴⁰ Ezt a példányt valamelyik egykori tulajdonosa – könnyen elképzelhető, hogy maga a könyvtárral rendelkező, művelődő táblabíró hivatalnok, Pfriem József – minden bizonnyal forgatta, alaposan elolvasta. Ez a valaki – de biztosan az említett gyermekkorú íráshasználóktól eltérő kéz – egyes mondatokat és kifejezéseket ceruzával aláhúzott,¹⁴¹ a lapszéleken, bizonyos szöveghelyekre utalva tollal és ceruzával több kereszt alakú jelölést tett,¹⁴² végül Virág Benedeknek a mű utolsó számozott oldalán található verse fölé – mintegy magyarázatként – odaírta, hogy „Magyarország”.¹⁴³ A megjelölt részek a könyv egyirányú használatára utalnak, mely a röpirat bizonyos, a nemesség erényeivel és katonai kötelességeivel kapcsolatos hazafias-nemzeti tartalmainak megragadására irányult. Az utolsó felkelés idején még csak 15 éves Pfriem József, akinek apja csak 1797-ben, épp a háborús erőfeszítésekben való anyagi áldozatvállalására hivatkozva kapott nemességet, talán a felkelés által érintett bátyja és a család friss nemessége miatt fordulhatott érdeklődéssel – már valamikor 1809-et követően – Kisfaludy munkája felé, s megeshet, hogy a könyvhöz valamelyik idősebb férfirokonaitól jutott hozzá.

¹³⁹ Pfriem József (1794–1841) apja György, hörcsöki árendás 1797. január 20-án, a török és francia háborúk időszakában a „közjó” érdekében tett „hazafias” anyagi áldozataiért nyert nemességet és birtokadományt (Hörcsökre), melyet ugyanabban az évben hirdettek ki Fejér, 1817-ben Komárom megyében. A nemesi felkelések már nagy valószínűséggel érintették a családot, az 1809-es felkelés kapcsán készült összeírás a fehérvári illetőségű család három férfitagját említi: György (64), ifj. György (30), József (15). Tehát a törvények értelmében a családból az idősebb fiú, György volt „hadköteles”. József a Magyar Kamara tisztviselője volt 1826-tól 1840-ig, a tízes évek végén pedig előfizetője az *Erdélyi Múzeumnak*, 1841. január 8-án hunyt el Budán. A nemesség: MNL Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár (a továbbiakban: MKL), Libri regii, 59. köt., 269. A családhoz: SCHNEIDER Miklós, *Fejérmegyei nemes családok, Kihirdetett és biznyságlevelet nyert családok*, Székesfehérvár, Csitány G. Jenő, 1935, 173; NAGY Iván, *Magyarország családai, Címerekkel és nemzékrendi táblákkal*, IX, Pest, Ráth Mór, 1862, 287. Pfriem Józsefhez: *Erdélyi Múzeum*, V, 1816, 192; *Pfriem József gyászjelentése*, Buda, Bóldog-asszony hó 9-ként 1841.

¹⁴⁰ A folyamathoz lásd: HORVÁTH Viktor, *Könyvek és könyvtárak államosítása Magyarországon (1949–1960) = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1974–1975*, Bp., 1978, 233–261.

¹⁴¹ HSz, 5. „*Gens ingenua et liberta*”; 6. „Legyen ezen átoknak...” (+); 14. „*patrie*”; 45. „A’ mit a’ Magyar Nemesség...” (+); 47. „Elköltöztvén VI-dik Károly...” (+).

¹⁴² HSz, 9. „A’ háborúhoz pedig...” (+); „Mi válhatik a’ Magyar nemes Insurrectióból...” (+).

¹⁴³ HSz, 120.

A Batsányi János széljegyzeteit tartalmazó példány

A *Hazafiúi Szózat* OSZK-ban található legérdekesebb példánya minden bizonynyal az a kiadói papírkötésű darab, amelyet valószínűsíthetően maga Batsányi János látott el glosszáival és (legalább részben) egyéb megjegyzéseivel, jelöléseivel, javításaival,¹⁴⁴ s amely a költő halála után, hagyatéka révén került a Nemzeti Múzeum könyvtárába. A kötetben másodlati bélyegző szerepel. A könyvtár 1875 és 1879 közötti igazgatója, a történész Fraknói Vilmos saját kezűleg írta a kötet-tábla belsejére, hogy „Batsányi”, illetve az irodalomtörténetileg értékes megjegyzésekre utalva az előzéklapjára, hogy: „A jegyzetek miatt visszavettük.” Ez arra utalhat, hogy a duplumnak minősített kötetet a könyvtár figyelmetlenségéből először eladta, de aztán korrigálta a hibát. Bár a glosszák már a Batsányi kritikai kiadás készítése során ismertek voltak, s azokból Keresztury Dezső és Tarnai Andor, a kötet sajtó alá rendezői a versek magyarázatához többet fel is használtak, azokat külön cikkben csak Fenyő István közölte néhány évvel később.¹⁴⁵ Tarnaiék azt valószínűsítették, hogy Batsányi talán Kisfaludy által a mohácsi csata kapcsán hivatkozott *Serkentő válasza* vagy épp egykori inszurgens költőbarátja kedvéért szerezte be a kötetet. Az íráskép alapján azt is feltételezték, hogy erre csak Linzben, tehát Batsányi 1816-tól kezdődő száműzetése alatt kerülhetett sor.¹⁴⁶ Fenyő István ezzel szemben úgy vélte, hogy Batsányi e jegyzeteket valószínűleg 1809 tavaszán, tehát közvetlenül a röpirat megjelenését követően írta. Hogy Batsányi hogyan jutott hozzá a röpirathoz, illetve, hogy megjegyzéseit a *Himfy Szerelmei* és a *Regék* preparált példányaihoz hasonlóan eljuttatta-e a szerzőnek, nem tudjuk.¹⁴⁷ A címlapon „B. Móhr Károly”¹⁴⁸ possessorbejegyzés szerepel, melyben a „B.” feltehetően bárói címet rövidít. „Baro Carolus Christophorus Móhr”, azaz báró Móhr Károly Kristóf nyugalmazott cs. k. alezredes 1807. augusztus 15-i keltezéssel kérvényezte, hogy őt és egyszülött fiát, János Frigyeset, a Hessen-Homburg huszárok ezredesét az illeték elengedésével az indigenák közé iktassák.¹⁴⁹ Az idősebb Móhr báró hivatásából adódó érdeklődési körébe beleillhetett a *Hazafiúi Szózat*, s ő és fia indigenátusra irányuló törekvésével is egyez-

¹⁴⁴ Aktuális jelzete: M 814.255:2. A külső borító pirosasra színezett. Korábbi jelzetei: 19.044 Oct. Széch.; RE 350; dupla / 3192, illetve E. R. 515/1. szám alatt hivatkozott rá a szakirodalom.

¹⁴⁵ FENYŐ 1956, 355–356.

¹⁴⁶ BATSÁNYI János *összes művei* (a továbbiakban: BJÖM), I., Versek, kiad. Keresztury Dezső, Tarnai Andor, Bp., Akadémiai, 1953, 456.

¹⁴⁷ FENYŐ István, *Batsányi János széljegyzetei Kisfaludy Sándor „Hazafiúi Szózat”-ának egyik példányán = Irodalomtörténeti Közlemények*, 60(1956), 355–356, 356.

¹⁴⁸ Fenyő tévesen „Mótor”-nak olvasta a vezetéknevet, ilyen azonban nem létezik.

¹⁴⁹ MNL OL A 39, MKL, Acta generalia, 1808, 7411. sz.; 1807 3108. sz. Lásd még: *Acta Comitiorum Regni Hungariae [...]*, Posonii, Typis Orphanorum Georgii Aloysii Belnay, 1811, 305–306. Az apa és a fia is megkapták a katonai Mária Terézia-rendet: Károly Kristóf (lovagkereszt, 8. promóció, 1762. október 21.); János Frigyes (lovagkereszt, 70. promóció, 1806. január 22.), ld.: HIRTENFELD, Jaromir, *Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder*, I–II, Wien, Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1857, 171 és 761–764. Hirtenfeld szerint az apa

hetett a nemesi felkeléssel és a nemesi-nemzeti ideológiával való megismerkedés. Hogy hogyan került az indigenátusért folyamodó Móhr bárótól a kötet Batsányihoz (vagy fordítva), jelenlegi ismereteink szerint nem megállapítható.

Batsányinak a *Szózat* szövegéhez való hozzájárulása a mű alapos és kritikus olvasásáról tesz tanúbizonyságot: a kötet bizonyos helyeken részletes, Kisfaludyval vitatkozó politikai-történeti kommentárt és kritikát tartalmaz. Batsányi marginális íráshasználata reprezentációs jellegű: nem magának, hanem feltehetően a szerzőnek vagy a kötet más olvasóinak készítette bejegyzéseit, saját – polemikus – álláspontját demonstrálva. E politikai töltetű kommentár alapvetően aláhúzókkal és lapszéli-lapalji glosszák formájában készült, időnként Batsányi egy-egy pontosítását, javítását közvetlenül a megfelelő szöveghely fölé írta. A megjegyzései egy részét továbbá ismeretlen okból olvashatatlanná tette. A példányban ezen túl azonban ortográfiai-stilisztikai javításokat is találhatunk, melyeket, amennyiben csak egyes írásjelekről volt szó, a nyomdafesték lekaparásával, átírással, beleírással végeztek el, néhány helyen további megjegyzés vagy javítás nélkül egyszerűen csak alá vannak húzva a problémásnak ítélt részek. Más javítások – a röpirat egyes, már ismertetett példányaihoz hasonlóan – a nádor által törülésre javasolt helyeken, a végkorrektúra figyelmetlensége vagy elmaradása miatt keletkezett értelemzavaró félmondatokat helyesbítették. Az ortográfiai javítások jelentős része esetében nem bizonyítható egyértelműen, hogy azok Batsányi kezétől származnak, ezekre egyébként Fenyő forrásközlésében egyáltalán nem utalt. Elképzelhető, hogy Batsányihoz már egy, a szerző által preparált-korrektúrázott példány jutott, amit ő aztán glosszáin keresztül kommentált, illetve tovább javított. A kérdés jelen tudásunk szerint nem megválaszolható, ugyanis a többi OSZK-ban található példányt (köztük Kisfaludy intakt szerzői példányát) is figyelembe véve, a Batsányi-féle kötetten kívül nincs másik, amely a Széchényi Ferencnek ígért saját kezű korrektúrát tartalmazná.

Bár csak sejtéseink lehetnek, hogy pontosan mikor keletkezhetek Batsányinak a *Hazafiúi Szózat* ezen a példányán szereplő megjegyzései és javításai, ezek nyíltsága, a mű politikai üzenetével való határozott egyet nem értés mellett, minden bizonnyal a Kisfaludyval való hosszabb (munka)kapcsolatának jellegéből is következett. Kisfaludy mindenekelőtt a tudós olvasót tisztelte Batsányiban, aki azon kevesek közé tartozott, akiknek kritikáját munkáival kapcsolatban megfogadta, 1837-es levelében pedig egyenesen az ideálisnak vélt „középutas” nyelvi reform végrehajtására alkalmas, „nagy tekintettel bíró Philologusnak, Grammatikusnak” látta.¹⁵⁰

Batsányi glosszáinak igazi jelentőségét az adja, hogy azokban „a költő tömören s igen találóan fogalmazza meg politikai nézeteit”: Fenyő István szerint a kom-

1782. március 14-én Bécsben elhunyt, ami igen valószínűtlen, tekintve, hogy az indigenátus megszerzését 1807-ben ő maga kérvényezte.

¹⁵⁰ Kisfaludy Sándor Batsányi Jánosnak, Sümeg, 1837. július 31., idézi: Juranits László Batsányi Jánosnak, Pécs, 1837. szeptember 13. = JURANITS László levelei Batsányi Jánoshoz, kiad. Gálos Magda, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 43(1933), 317–332, 332.

mentátor „[é]lesen antifeudális és antiklerikális” álláspontból Kisfaludy „maradi, egyoldalúan nemesi történelemszemléletével” vitatkozik.¹⁵¹ Batsányinak az 1809-es háború alatti és utáni szerepe (ti. a francia csapatokkal távozott Bécsből), Napóleonnal és a neki tulajdonított társadalomszervezési paradigmával kapcsolatos szimpátiája (melyet a hazai irodalomtörténet és történetírás „bonapartizmus”-ként jellemez),¹⁵² ahogy a megszálló francia csapatokkal való kollaborációjáért (közte a Napoleon által kibocsátott schönbrunni kiáltvány szövegezésében való közreműködéséért) őt ért retorziók is, jól ismertek.¹⁵³ A szöveggel polemizáló széljegyzetek egy töredékes kritikai történeti elbeszélés felmutatásával egy integratív-emancipatorikus nemzetfogalmat, illetve – negatív módon – a rendi berendezkedéssel szembehelyezkedő, a polgári alkotmányos monarchia eszméjén alapuló emancipatorikus politika- és társadalomfelfogást is körvonalaztak. A Kisfaludyval vitatkozó marginálisok szervesen következtek Batsányi ekkori politikai nézetrendszeréből, mely 1809 augusztusára az utópikus-idealisztikus elemekkel terhes, *Anhang* című állambölcseleti munkában kulminált, s „tengelyében a herderi evolucionizmus és az alkotmányos, felvilágosult reformokat megvalósító monarchia gondolköre hasonul[t] Közép-Kelet-Európa napóleoni felszabadításának reményéhez”.¹⁵⁴ A röpirat egyik fejezetében Kisfaludy – Keresztury nyomán – Kollár Ádámot hosszasan idézve a nemesség eredetével, illetve historizált formában a rendi társadalomban betöltött katonai szerepének igazolásával foglalkozott. A nemesség hazájáért és királyáért való önfeláldozásának bizonyosságát azáltal is igazolva látta, hogy a tatárjárás során, illetve a várnai és mohácsi csatákban „„az egész nemes Rend felkonczoltatott, és szinte egészen eltöröltetett”. A vitézi normától való kivételes eltérést, tehát azokat a helyzeteket, amelyek alkalmával „„néha a Nemes-ség másként cselekedett”, a „Kronikák” tanúságára hivatkozva azzal magyarázta, hogy „„a Királyok Szent Istvánnak bölcs intéseitől, és tanácsaitól, mellyeket fíjának Imrének, és ez által minden Korona örökösnek ad vala, elállottak”.¹⁵⁵ Batsányi ehhez a helyhez – figyelmen kívül hagyva, hogy Kisfaludy itt Kollárt idézte – azt

¹⁵¹ FENYŐ 1956, i. m. 355.

¹⁵² Ld. például: TARNAI Andor, *Magyar jakobinusok, bonapartisták és nyelvújítók = Irodalomtörténet*, 54(1972), 2, 383–396.

¹⁵³ KOSÁRY Domokos, *Napoleon és Magyarország = Uő, A magyar és európai politika történetéből, Tanulmányok*, Bp., Osiris, 2001, 163–285, 209–224. Batsányi történet szemléletét és politikai álláspontját a 19. század első tizedében a *Der Kampf* című Napoleon-párti munkája (ennek egyes részei már 1803-ban megjelentek, 1809 augusztusában befejezett államelméleti *Toldaléka – Anhang* azonban csak 1810-ben, névtelenül, koholt nyomdahellyel), az 1796 és 1809 közötti alkotói időszak fő műve reprezentálja, ehhez ld.: BJÖM, IV., *Der Kampf – A viaskodás*, kiad. Zsindely Endre, ford. Hill Erzsébet, Bp., Akadémiai, 1967, 140–169. TARNAI Andor, *Batsányi Der Kampf-ja* (Szauder József és Benda Kálmán hozzászólásával) = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 71(1967), 265–274. Újabbban: KÖVÉR Lajos, *Batsányi János politikai eszméi*, egyetemi doktori értekezés, kézirat, Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1981, 28–51; Uő, *Batsányi János Napóleonnak szánt államelméleti munkája 1809-ből = Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica*, 72(1982), 33–46.

¹⁵⁴ KÖVÉR 1982, i. m. 35. http://acta.bibl.u-szeged.hu/2679/1/historica_072_033-046.pdf

¹⁵⁵ HSz, 19.

a megjegyzést fűzte, hogy ez „a főnemesség és főpapság saját engedetlensége, visszázkodása, s vakmerősége miatt” következett be, és „az egész vádat így a királyokra hárittani, nagy igazságtalanság”, melyet „a *Krónikák* vagy a *historiák*” is bizonyítanak. A bukásokat szerinte épp a rendeknek az uralkodói hatalom rovására történő megerősödése, egyúttal a körükben támadt viszálykodás (korabeli szóval a „visszavonás”) okozta,¹⁵⁶ azaz hogy – a kormányformák tipológiájának nyelvén fogalmazva – „[a]z anarchiában élő *Aristocratia*, az *Oligarchia* néha majd lehetetlenné tette az országlást, királykodást”.¹⁵⁷

Batsányi lapszéleken kifejtett, töredékes víziója, mely egy magát autentikusként feltüntető történeti és politikai tudás birtokában lévő olvasó pozíciójából fogalmazódott meg, Kisfaludy szövegéből kiindulva, a rendi-nemesi múltértelmezés egyes csomópontjait, fogalmait és toposzait illető kritikai megjegyzéseken, korrekciókon és újraértelemezéseken keresztül a nemzeti történelemről alkotott eredeti elbeszélést tágitotta ki. Ezek közül az egyik legfontosabb a *Hazaifüi Szózat* argumentációjában igen lényeges szerepet kapó, 1741-es pozsonyi ’vitam et sanguinem’-jelenet és az ennek nyomán mozgósított inszurrekció szereplésének mint a századforduló nemességének egyik fontos, s különösen az 1809-eshez hasonló háborús helyzetekben eleven történeti-politikai mítoszának¹⁵⁸ sajátos kiterjesztő jellegű transzformációja. Az röpirat szerint az osztrák örökösödési háború kezdetén, az 1741-es pozsonyi diétán tett felajánlásával, majd az – 1741:63. tc. értelmében – elrendelt nemesi felkeléssel a „Magyar Nemesség [...]”

¹⁵⁶ Ehhez a 18. század utolsó tizedétől gyakorta Mohácshoz kapcsolódó motívumhoz ld.: MEZEI Márta, *Történet szemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában*, Bp., Akadémiai, 1958, 61–73. Mezei azt is hangsúlyozta, hogy az 1790–91-es diétát követően e politikai bünt historizálva vetítik vissza a múltra, „s kikapcsolván a büntető Isten képzetét, a felelősséget határozottan a nemességre hártítják”, s hogy Batsányi már 1790 előtt nemzeti bünként, átokként alkalmazta ezt a motívumot Virág Benedekhez írott *Serkentő válaszában* (1789), s az „egyenetlenség”-gel magyarázta a pusztulást. *Uo.*, 13, 63.

¹⁵⁷ Közli: FENYŐ 1956, i. m. 355.

¹⁵⁸ A diétán ténylegesen többször is elhangzott, s általában véve a korabeli magyar közjogi és politikai nyelvben gyakorta használt kifejezéshez ld.: MARCZALI, Heinrich, *Vitam et sanguinem!* = *Historische Zeitschrift*, 117(1917), 3, 413–431; MADZSAR Imre, *Vitam et sanguinem = Századok*, 56(1922), 600–603. Ahogyan azt Marczali kimutatta, a ’moriamur pro rege nostro’ hozzászólásában nem hangzott el, az Voltaire háborút feldolgozó történeti munkája nyomán hagyományozódó pontatlanság. A mítosz változataihoz a 18–19. század fordulóján lásd: ELTE EK Kézirattár, Kd10223, SZENTESI Edit, *Birodalmi patriotizmus és honi régiségek, Az egykorú osztrák hazafias történeti festészetéről szóló irások Josef Hormayr lapjában (1810–1828)*, I, *Kísérlet a hazafias történeti festészet megteremtésére az Osztrák Császárságban (1808–1813)*, doktori disszertáció (kézirat), ELTE BTK, Művészettörténeti Doktori Iskola, 2003, 71–121. A ’vitam et sanguinem’-jelenet – Voltaire leírása nyomán – két külön eseményből kontaminálódott: Mária Terézia 1741. szeptember 11-én a pozsonyi diétán a két tábla együttes ülésén a magyar rendekhez tartott beszédéből és az ennek nyomán tett felajánlásból és Lotharingiai Ferenc szeptember 20-án tett társuralkodói esküje alkalmával a csecsemő Józsefnek a két ház küldöttsége előtt történt bemutatásából. Kisfaludy a röpirat ezzel foglalkozó két fejezetében a korra jellemző módon szintén egybemosta a két eseményt. Vö. HSZ, 45–51.

Terezianak Magyarországot, és annak koronáját megtartotta”, s e „dicső” történet „mind a’ Magyar Nemességre, mind annak Fejedelmére egyenlő fényt hozott”.¹⁵⁹ A mitikussá vált történeti eseménysor Kisfaludy által ismertetett változatában „a’ minden barátjaitól elhagyatott” Mária Terézia „egyedül a’ Magyar Nemzetbe” helyezte „egygyetlenegy és végső reménységét”, s diétát hirdetett, majd ott „mennyei, néha mégis fuldokló szavakkal, könnyekben borongó szemekkel”, a csecsemő Józseffel a karján adta tudtára a vármegyei követeknek a magát mint „gyenge Királyi Aszszonyt” és az uralkodóházat fenyegető veszedelmet. Erre válaszul „hazafiúi lángba lobbanva”, kardot rántva – önkéntesen, saját jóindulatából – ajánlotta életét és véréát a királyért és hazáért „az Országnek minden Rendgye”, aminek nyomán „[m]egrendeltetett az Insurrectió, és [...] nem csak Pozsony’ Városa, hanem az egész Ország Katonává lön”. Nem kétséges azonban, hogy ebben a kontextusban a rendi értelemben vett országon (‘regnum’), ahogyan a magyarokon, bár a fogalmak ennél szélesebb, inkluzívabb jelentést is megengedtek a korban, Kisfaludy mindenekelőtt a nemességet értette: „Ekkor tapasztalta az Austriai Ház, melly drága kincse légyen a’ Magyar Királynak a’ Nemesség. Ráütöttek a’ Magyarok a’ sok ellenségre, és megverték; és megtartoták kedves Királyoknak az Országot, és Koronát.”¹⁶⁰

Batsányi az elsőként idézett mondatban aláhúzta a „Nemességre” szót és azt írta fölé, hogy a „Nemzetre”, míg a legutóbbi mellé azt jegyezte fel a lapszélre, hogy: „a’ Magyarok, tehát nemtsak a *nemesség*, melly tsak egy kis részetskéje, valóságos *fractiója* az Egésznek!”¹⁶¹ A marginálisokon keresztül kirajzolódó Batsányi-féle narratíva tehát az eredeti fogalmakat átjavítva, illetve jelentésüket inkluzív módon kitágítva, a rendiség közjogi kereteit átmetsző, társadalmilag inkluzív nemzetfogalom (és tehetjük hozzá, a haza szeretetére és fegyveres szolgálatára való képesség inkluzivitását hangsúlyozó patriotizmusfelfogás) között értelmezte újra az 1741-es eseményeket és az ország részvételét a háborúban, pontosabban az ebből képzett politikai-történeti mítoszt.¹⁶² Emögött nyilvánvalóan

¹⁵⁹ *Uo.*, 45–47.

¹⁶⁰ *Uo.*, 51.

¹⁶¹ Közli: FENYŐ 1956, i. m. 355–356. Nemzetfelfogásához részletesen ld.: BJÖM, IV, i. m. 61–65, 124–127.

¹⁶² E megnyilatkozásainak eszmetörténeti háttéréhez tartozik egyik korai munkája, az 1785-ös *A’ Magyaroknak Vitézsége*, melynek központi alakja egyébként Hunyadi János. Ezt Batsányi egy 1745-ös latin nyelvű jezsuita röpiratból (Gasó István *Bellica Hungarorum fortitudójából*) fordította, illetve egyéb művekből – közte Bessenyei György 1778-as *Hunyadi János élete és viselt dolgai* című, 1778-as munkájából – vett részletekkel felfrissítve kompilálta. E kötet egyrészt az eredeti latin kiadványhoz képest ha teljesen el nem is hagyta, de már-már elszakadt annak a ‘pietas’-t a ‘fortitudo’-val lépten-nyomon összekapcsoló vallásos elképzeléseitől, és már egy új típusú nemesi-nemzeti hőskultusz felé mutatott. Másrészt pedig Kinizsi tettei kapcsán már jelezte, hogy a „nemesi rend [...] nem áttörhetetlen falakkal körülhatárolt kaszt”, s „a nem-nemes is odakerülhet érdemei révén”, s báró Orczy Istvánhoz intézett ajánlása is a ‘vera nobilitas’ képzetének jelenlétére utal. Ld. a szövegkiadók jegyzeteit: BJÖM II., *Prózai művek*, 1., kiad. Keresztury Dezső, Tarnai Andor, Bp., Akadémiai, 1960, 420–434. Ennek kapcsán Bíró Ferenc arra hívta fel a figyelmet, hogy már e

egy Kisfaludyétől s általában véve a nemesség mainstream politika- és nemzet-szemléletétől radikálisan eltérő álláspont húzódott meg, mely a rendi exkluzivitással szemben a haza osztatlanságát és a nemzet egységét hangsúlyozta.¹⁶³ Az ezt alátámasztó történelemfelfogás azonban nem annyira Batsányi megjegyzései, egyúttal azt is sejtetik, hogy a diéta nyomán kiállított magyar(országi) csapatok 1741–42-es háborús szereplésével kapcsolatban pontosabb történeti ismeretekkel bírt vitapartnerénél. A vonatkozó törvénycikk értelmében ugyanis az ország rendjei nem csupán a nemesek személyes és helyettesek útján történő felkelését ajánlották meg, de egyúttal a birtokosok által ún. „nádori portánként” kiállítandó lovasokat és gyalogosokat is, azaz Szijártó István szavaival élve „nem egyszerűen nemesi felkelésről, hanem a gyalogság [az ország adójának terhére történt] kiállításán túl is inszurrekcionális és inszurrekcionális-portális katonaságról” volt szó.¹⁶⁴ Ha Kisfaludy ezzel tisztában volt is, röpiratában a ’vitam et sanguinem’ áldozata mellett a háborús részvételt és dicsőséget is a magyar nemesi nemzet számára sajátította ki.

A fentiekből a röpirat – mindenekelőtt a magyar változat – potenciális használóinak, illetve olvasóinak igen széles és meglehetősen heterogén köre rajzolódik fel, s igen sokfélék használati és olvasásmódjai is. Az előbbieket illetően érintettség-re, rendi állásra, illetve professzióra nézve megtalálhatóak közöttük Kisfaludy barátai, közeli és távolabbi ismerősei, az intézményesített kulturális nemzetépítés iránt elkötelezett befolyásos főrendű mecénások, a jómódú köznemesség inszurrekcióra kötelezett vagy abban egyéb módon érintett tagjai (és ezek leszármazottjai), kismesek, nemesi és nem-nemesi származású értelmiségiek, köztük írók és költők, hivatásos katonák, egyháziak, magyarok és nem magyarok, sőt nő és fiatalok is akadt. Egy részük minden bizonnyal csak birtokolta a könyvet, mások ellenben valamilyen módon – a megbízó, a szerző és a kiadó által intencionált „normatív” olvasatnak megfelelően vagy sem – használták, olvasták is, akár közvetlenül megjelenését követően, inszurrekciós propagandamunkaként, vagy később politikai, történeti szöveggként, vagy valamely egyéb formában. A használati és olvasásmódok tekintetében a literátus, tanult olvasók között a negatív (Vitkovics), a vitatkozó-kritikus (Batsányi), az affirmatív (Pápay) és a semleges (Kazinczy) viszonyulásra is akad példa. Sokan bizonyára csak afféle alkalmi röpiratként olvasták a szöveget (mint Kazinczy), mások ellenben, úgy tűnik, jóval intenzívebben, a felkelés okkazonalitásán túlmutató mondanivalót látva benne.

kötetben is tetten érhető a „haza” elvont és az „elődöktől merőben eltérő” gondolkodásmódot reprezentáló fogalma: BÍRÓ 1995, i. m. 348–350.

¹⁶³ *Uo.*, 354–358.

¹⁶⁴ SZIJÁRTÓ M. István, *Somogy megye 18. századi betelepülése és az 1740-es évek nemesi felkelései* = *Uő, Nemesi társadalom és politika*, Bp., Universitas, 2006, 57–90, 65. Az 1741-es felkeléshez lásd még: ÉBLE Gábor, *Az 1741-iki insurrectio szervezése = Hadtörténelmi Közlemények*, 11(1910), 165–198; *Uő, Törvényhozás az insurrectióról 1741-ben*, I–III. = *Hadtörténelmi Közlemények*, 10(1897), 160–224, 352–387, 555–588.

Az utóbbiak közül akadt, aki feltehetőleg a nemesi-nemzeti kollektív identitást megerősítő kalauzként tekintett rá, mint a Pfriem-féle kötet valamely olvasója, de volt, aki épp „ideológiájának” exkluzivitása miatt polemizált vele konstruktív módon, mint Batsányi. Láthattuk, voltak olyanok is, akik a kötetet egészen más-féle gyakorlatokkal sajátították ki, mint az előállítóinak eredetileg szándékában állt, hisz tulajdonképpen üres lapként tekintettek rá. Reményeim szerint mindezzel nem csupán Kisfaludy röpiratának – részben az inszurrekciós mozgósítást támogató propagandán és a politikai gondolkodás történetén túlmutató – jelentősége mellett sikerült újabb érveket felhozni, de talán amellett is, hogy a kulturális elsajátításokra különös figyelmet fordító könyv- és olvasástörténeti megközelítés a politikai eszmetörténet-írás számára is izgalmas eredményeket hozhat.

Nagy, Ágoston

The uses and reception of Sándor Kisfaludy's *Patriotic Appeal of 1809*

In the end of 1808, Sándor Kisfaludy was commissioned by Joseph Beckers, the adjutant of Archduke Joseph to write a short pamphlet on a future noble levy, to draw attention of the Hungarian nobility to the asset of their “obsolete privileges”. Kisfaludy finished it as a long, rhetorically lush, and thematically complex pamphlet in the early 1809, and the work was blue pencilled by Beckers and the Palatine to erase socio-politically sensitive parts. The work was published anonymously in late March – early April in Hungarian, and in the translation of Lajos Schedius in German. The *Patriotic Appeal to the Hungarian Nobility* became one of the most important propaganda works of its time, which was written first and foremost to the educated wealthy landed gentry, the leading political class of the country. The printing was conducted by the ideas of Kisfaludy. The present study reconstructs the „life-cycle” of the pamphlet within the frames of history of books, emphasizing the convergence between book and intellectual history, based on the idea of Robert Darnton. To this, on the one hand it will be shown, how this work was produced and circulated as a material object, on the other hand, how it was received as a printed text by the contemporary literary public. To map the spread of the book, to analyse the traces of possessors and of various types of its usage and reading, this contribution tries to explore all the copies in existing and historic collections, as well as to examine the marginals and other notes in them.

Keywords: 19th century, Hungary, history of books, reading, collections, pamphlet, patriotism, nobility, propaganda, Napoleonic Wars.